

नेपालमा स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालन

आवधिक प्रतिवेदन - ३
२०७५ माघ

DEMOCRACY
RESOURCE CENTER

डे मो ब्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन)

नेपालमा स्थानीय र प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालन

आवधिक प्रतिवेदन - ३

माघ २०७५

आभार

यस पर्यवेक्षणका क्रममा देशका सातै प्रदेशमा भेटेर वार्तालाप गरेका ६५० भन्दा बढी व्यक्तिलाई डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) धन्यवाद दिन्छ । स्थानीय तथा प्रदेशस्तरका निर्वाचित जनप्रतिनिधि, विभिन्न राजनीतिक दलका प्रतिनिधि, नागरिक समाजका प्रतिनिधि, नागरिक, पत्रकार तथा विभिन्न स्थानीय, प्रादेशिक तथा राष्ट्रियस्तरका संस्थाहरूको सहयोगविना यो प्रतिवेदन लेखन कार्य सम्भव हुँदैनथ्यो ।

यस डीआरसीएन पर्यवेक्षणको नेतृत्व अनुभव अजीत र संयोजन नयन पोखरेलले गरेका थिए भने यस प्रतिवेदनको लेखनकार्यमा आलोक पोखरेल, अपूर्व खतिवडा, इश्वरी भट्टराई, स्मृति राई तथा सोभित सुवेदी पनि सामेल थिए । डीआरसीएन आफ्ना अनुसन्धाताहरू चिरन मानन्धर, पुनम लिम्बु, पल्लवी पायल, सपना संजीवनी, शेखर पराजुली, जोन कार्की, इन्दु चौधरी तथा अंकलाल चलाउनेलाई विशेष धन्यवाद दिन्छ । यस अध्ययनका क्रममा चाहिने सामग्री र अन्य सहयोग उपलब्ध गराएका डीआरसीएनको प्रशासनिक समूहलाई पनि धन्यवाद छ ।

यस अध्ययनलाई बेलायती राजदूतावास तथा स्विस सहयोग नियोग (एसडिसी) बाट आर्थिक सहयोग प्राप्त भएको थियो । यस प्रतिवेदनमा सामेल तथ्य, सूचना एवं विश्लेषण सबै डीआरसीएनको अध्ययनमा आधारित छन् र तिनले साझेदार संस्थाको धारणा प्रस्तुत गर्दछन् भन्ने मान्न मिल्दैन ।

प्रतिवेदन सारांश

नेपालमा संघीयता लागू भएलगतै २०७४ पुसदेखि डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) ले स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालनको अध्ययन सुरू गयो । डीआरसीएनको यो अध्ययन मूलतः गुणात्मक हो र काठमाडौँमा विश्लेषक समूह तथा विभिन्न प्रदेशमा खटिएका अनुसन्धाना समूहको स्थलगत अनुसन्धानमा आधारित छ । २०७५ को भदौ र मसिरबीच चार अध्ययन समूहले सातै प्रदेशमा १९ जिल्लाका ४५ स्थानीय एकाइमा स्थलगत भ्रमण गर्दै ६५२ व्यक्तिसँग अन्तरवार्ता गरेका थिए । डीआरसीएनको 'नेपालमा संविधानपश्चात् राजनीति तथा शासन' अध्ययनअन्तर्गत निस्किएको यो तेस्रो आवधिक प्रतिवेदन हो । यस प्रतिवेदनमा स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको नियमित कार्य सञ्चालनबारे निष्कर्ष समेटिएको छ भने स्थानीय, प्रदेश तथा संघीय सरकारको अन्तर्सम्बन्धलाई पनि केलाएर हेरिएको छ । प्रतिवेदनको अर्को भागमा स्थानीय तथा प्रदेश सरकारका कानून निर्माण प्रक्रियाका चुनौती तथा प्रगतिको विवरण पनि सामेल छ । यस प्रतिवेदनले तीनओटै सरकारसामु विद्यमान चुनौती तथा नीतिनिर्माणमा देखिएका कमी र कमजोरीलाई सम्बोधन गर्न सुझाव पनि प्रस्तुत गरेको छ ।

मुख्य निष्कर्ष

कानून निर्माण

संघीयस्तरमा आवश्यक मुख्य कानूनहरू निर्माण भइनसकेको परिप्रेक्ष्यमा स्थानीय तथा प्रदेश सरकारले पहिलो वर्षमा निर्माण गरेका नयाँ कानूनको प्रकृति प्रायः प्रक्रियागत तथा कार्यविधिसम्बन्धी थियो । आफूले निर्माण गरेका कानून संघीय सरकारले ल्याउने कानूनसँग बाझिन सक्ने सम्भावना रहेकाले स्थानीय तथा प्रदेश दुवै सरकार आफ्नो क्षेत्राधिकारमा पर्ने महत्वपूर्ण कानून निर्माण गर्न अनिच्छुक देखिए । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले भने स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रबाट थप स्पष्टता ल्याइदिएको थियो । क्षेत्राधिकारसम्बन्धी कानून नवानिसकेको अवस्थामा प्रदेश सरकारहरू प्रदेश प्रहरी तथा प्रदेश लोकसेवा आयोगजस्ता महत्वपूर्ण प्रादेशिक संरचना स्थापना गर्न असमर्थ रहे जसका कारण उनीहरूको कार्य सञ्चालनमा नकारात्मक प्रभाव पन्यो । यसको अपवादको रूपमा प्रदेश २ ले संघीय सरकारको समर्थनविना प्रदेश प्रहरीसम्बन्धी ऐन पारित गयो । साभा क्षेत्राधिकारका विषयमा कानूनी अस्पष्टता नै स्थानीय तथा प्रदेश सरकारका प्रभावकारी कार्य सञ्चालनका लागि सबैभन्दा ठूलो चुनौती थियो । फलस्वरूप तीन सरकारबीच क्षेत्राधिकार र विशेषगरी कर तथा प्राकृतिक स्रोतसाधनबाट राजस्व संकलन गर्ने विषयमा द्वन्द्व देखियो ।

स्थानीय सरकार

स्थानीय सरकारले सेवाप्रदान, योजना निर्माण, बजेट तर्जुमा तथा स्थानीय परियोजनाको कार्यान्वयनजस्ता आधारभूत काम प्रारम्भ गरे । उनीहरूले शैक्षिक छात्रवृत्ति, मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सेवा प्रवर्द्धन र प्रोत्साहन तथा महिला, वृद्धवृद्धा एवं सीमान्तकृत समूहका लागि विमा योजनाजस्ता कार्यक्रम कार्यान्वयन गरे । तर स्थानीय तहमा जिल्लास्तरीय कार्यालयको हस्तान्तरणमा भएको ढिलासुस्ती तथा दक्ष जनशक्ति र संरचनाको अभावले सेवाप्रदान गर्ने क्षमतामा नकारात्मक प्रभाव पन्यो । निर्वाचित जनप्रतिनिधिले आवश्यक प्रक्रिया पालन गरेको दावी गरे पनि स्थानीय योजना निर्माणमा बडा तथा टोलस्तरीय जनसहभागिताको कमी भएकोमा चिन्ता व्यक्त भएको थियो । नागरिक एवं नागरिक समाजका प्रतिनिधिले बजेट निर्धारण तथा स्थानीय आयोजना कार्यान्वयनमा पारदर्शिताको अभावबाटे चिन्ता व्यक्त गरे । उपभोक्ता समितिमार्फत आयोजना कार्यान्वयन, विकास योजनाहरूको अनुगमन तथा सामाजिक

लेखापरीक्षण र सार्वजनिक सुनुवाइको अभ्यासमा जवाफदेहिताको अभावबारे गुनासा सुनिएका थिए । स्थानीय सरकारको कार्यसम्पादनमा विभिन्न विवादले पनि प्रभाव पारेका थिए । यस्ता विवादमा निर्वाचित जनप्रतिनिधि र स्थायी सरकारी कर्मचारीबीच राजनीतिक एंव व्यक्तिगत मतभिन्नता तथा पालिका प्रमुख र उपप्रमुखबीच कार्यविभाजन एंव सेवासुविधाबारे असमझदारी थिए । अनिवार्य कोटामार्फत निर्वाचित महिला तथा दलित महिला सदस्यहरू अझै पनि निर्णय प्रक्रियाबाट बच्चित थिए भने केही परिस्थितिमा उनीहरूको निर्णय शक्तिलाई कमजोर बनाउने प्रयत्न भएको थियो । तर कतैकतै उनीहरूले आफ्नो अनुभव साटासाट गर्न अनौपचारिक सञ्जाल स्थापना गरी आफ्ना भूमिका तथा कर्तव्यबारे थप ज्ञान हासिल गरेको पनि पाइयो । निर्वाचित जनप्रतिनिधि र सरकारी कर्मचारी दुवैले आफ्नो क्षमता अभिवृद्धि गर्न नियमित प्रशिक्षणको आवश्यकता भएको बताए । वडास्तरका प्रतिनिधिहरूले हालसम्मका प्रशिक्षण पालिकाका मुख्य प्रतिनिधिहरूप्रति मात्रै लक्षित भएको भन्ने गुनासो गर्दै त्यस्ता प्रशिक्षण स्थानीय आवश्यकतामा आधारित हुनुपर्नेमा जोड दिए ।

प्रदेश सरकार

प्रदेश सरकारको मुख्य काम प्रक्रियागत तथा कार्यविधिसम्बन्धी कानून निर्माण र प्रादेशिक केही संरचनाको स्थापनामै सीमित रह्यो । यस्ता संरचनामा क्षेत्रीय निर्देशनालय, कृषि ज्ञान केन्द्र र योजना आयोग थिए । प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालनमा संरचनागत कानून, अत्यावश्यक कर्मचारी, योजना तथा बजेट कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संरचना आदिको अभावको नकारात्मक प्रभाव जारी रह्यो । प्रभावकारी कार्य सञ्चालन गर्न तथा नागरिकको दैनिक जीवनमा अर्थपूर्ण प्रभाव पार्न प्रदेश सरकार विफल रहनुले प्रादेशिक संरचनाको प्रासंगिकतामाथि व्यापक आशंका तथा चिन्ता उब्जाई गरेको पाइयो ।

तीन सरकारबीच सम्बन्ध

संघीय, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारबीच सम्पर्क तथा सहकार्यमा दुरी कायमै थियो भने एकअर्काप्रति विश्वासको कमी पनि देखियो । संघीय सरकारले अत्यावश्यक कानून निर्माण गर्न तथा प्रदेशस्तरमा आवश्यक संरचना स्थापना गर्न अपेक्षित तत्परता नदेखाएको प्रदेश सरकारहरूले सार्वजनिक रूपमै गुनासो गरे । यसबाहेक कर्मचारी अभावको समस्या समाधान गर्नप्रति संघीय सरकारले देखाएको उदासिनताका कारण पनि उनीहरू असन्तुष्ट थिए । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले संघीय तथा स्थानीय सरकारका लागि कामकर्तव्य, संवाद र सम्पर्कको बाटो केही स्पष्ट पारिदिकाले उनीहरूबीच सम्बन्ध तुलनात्मक रूपमा सहज थियो । प्रदेशहरूले आफू र स्थानीय एकाइबीच समन्वय परिषद् स्थापना गरेर कम्तीमा एकपटक बैठक गर्दै परस्पर समझदारीको खाका कोर्ने तथा सहकार्यका क्षेत्र पहिचान गर्ने काम गरे । यद्यपि, स्थानीय एकाइका निर्वाचित जनप्रतिनिधिले प्रदेशले बजेट तर्जुमा गर्दा रप्रादेशिक संरचना स्थापना गर्दा स्थानीय सरकारसँग समन्वय नगरेकोमा चिन्ता व्यक्त गरे ।

डीआरसीएन संघीय सरकारलाई संरचनात्मक कानून शीघ्र निर्माण गर्न र स्थानीय तथा प्रदेश सरकारसँग पर्याप्त र प्रभावकारी समन्वय गरी कर्मचारी समायोजन सम्पन्न गर्न सुझाव दिन्छ । संघीय सरकारले शक्ति केन्द्रीकृत गर्ने प्रवृत्तिबाट टाढै रहन सक्नु पर्छ र प्रशासनिक मात्रै नभएर राजनीतिक शक्ति पनि स्थानीय र प्रदेश सरकारलाई प्रत्यायोजन गर्न सहजीकरण गर्नुपर्छ । नीतिनिर्माण तथा साभा क्षेत्राधिकारको विषयमा तीनै सरकारबीच प्रभावकारी संवाद र पर्याप्त समन्वय अपरिहार्य देखिन्छ ।

विषय सूची

१. परिचय	१
२. डीआरसीएन कार्य पद्धति तथा पर्यवेक्षण	१
३. राजनीतिक सन्दर्भ	२
४. प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको कानून निर्माण	३
४.१. प्रदेशको कानून निर्माण	३
४.१.१. प्रदेशले पारित गरेका कानूनका प्रकृति	४
४.१.२. विषयगत समितिहरूको गठन तथा सञ्चालन	४
४.१.३. कानून निर्माणमा छलफल तथा बहस	५
४.२. स्थानीय सरकारको कानून निर्माण	६
४.२.१. स्थानीय सभा तथा विषयगत समिति	६
४.२.२. कानून निर्माण	६
४.२.३. कानूनका प्रकृति	६
४.२.४. कानून निर्माणमा सहयोग	७
४.३. साभा क्षेत्राधिकारका मुद्दा	८
५. स्थानीय सरकारको कार्य सञ्चालन	९
५.१. सेवा प्रवाह	९
५.२. योजना तर्जुमा, बजेट विनियोजन र कार्यान्वयन	१०
५.२.१. योजना तर्जुमा प्रक्रिया	१०
५.२.२. बजेट विनियोजन	१०
५.२.३. योजना कार्यान्वयन	११
५.३. कर निर्धारण तथा आमदानी	१२
५.४. कर्मचारी र पूर्वाधार	१३
५.५. तालिम तथा क्षमता अभिवृद्धि	१४
५.६. समावेशिता तथा सशक्तीकरण	१५
५.७. न्यायिक समिति	१५
५.८. पारदर्शिता र जवाफदेहिता	१६
५.८.१. स्थानीय सरकारमा पारदर्शिताका उपाय	१६
५.८.२. स्थानीय सरकारले अपनाएका अनुगमन उपाय	१७
५.९. स्थानीय सरकारमा द्रन्द्व	१८
५.९.१. निर्वाचित प्रतिनिधि र निजामती कर्मचारीबीच द्रन्द्व	१९
५.९.२. प्रमुख र उपप्रमुखबीच द्रन्द्व	१९
५.९.३. विपक्षी राजनीतिक दलका निर्वाचित प्रतिनिधिहरू	२०
६. प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालन	२०
६.१. योजना तथा बजेट कार्यान्वयन	२१
६.२. प्रादेशिक संस्थाहरू	२१

६.३. कर्मचारी र पूर्वाधार	२२
७. तीन सरकारबीच आपसी सम्बन्ध.....	२३
७.१. संघ र प्रदेश सरकारबीच सम्बन्ध.....	२३
७.२. संघीय र स्थानीय सरकारबीच सम्बन्ध	२४
७.३. प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच सम्बन्ध	२५
८. निष्कर्ष तथा सुझाव	२५
८.१. निष्कर्ष	२५
८.२. सुझाव	२६
अनुसूची १: भ्रमण गरिएका स्थानीय एकाइ.....	२९
अनुसूची २: डीआरसीएन अनुसन्धाता	३०

केस स्टडी सूची

केस स्टडी १ : धेरै विलम्बपछि प्रथम अन्तर प्रदेश परिषद् बैठक सम्पन्न	३
केस स्टडी २ : प्रदेश २ द्वारा प्रहरी ऐन पारित	४
केस स्टडी ३ : संघीय खरिद कानूनले बजेट खर्चमा व्यवधान खडा	५
केस स्टडी ४ : सेवा प्रवाहमा स्थानीय सरकारको पहलकदमी	९
केस स्टडी ५ : एकीकृत सम्पत्ति कर उठाउन अदालतद्वारा रोक	१२
केस स्टडी ६ : स्थानीय एकाइमा कर्मचारी अपुग, पूर्वाधारको कमी	१३
केस स्टडी ७ : प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको पटकपटक सरुवाले स्थानीय सरकारको काममा बाधा	१४
केस स्टडी ८ : स्थानीय भाषा नै औपचारिक भाषा	१५
केस स्टडी ९ : महिला उपप्रमुखहरूले अनुभव साटन सञ्जाल बनाए	१६
केस स्टडी १० : भ्रष्टाचारको आरोपमा वडा सदस्य निलम्बित	१७
केस स्टडी ११ : जिल्ला समन्वय समितिको कामबाट असन्तुष्ट दलित महिला सदस्य	१८
केस स्टडी १२ : विद्यालयको निहुँमा स्थानीय सरकारहरूबीच द्वन्द्व	१९
केस स्टडी १३ : नगरपालिका केन्द्रबाटे प्रमुख र उपप्रमुखबीच द्वन्द्व	१९
केस स्टडी १४ : विरोधका बाबजुद सुदूर पश्चिम प्रदेशले नाम र राजधानी तोक्यो	२०
केस स्टडी १५ : सीमान्तकृत महिला सदस्यका लागि प्रदेशसभा सशक्तीकरणको मञ्च	२१
केस स्टडी १६ : कर्मचारी समायोजन अध्यादेशसँग सम्बन्धित मुद्दाहरू	२४
केस स्टडी १७ : संघीय सरकार मातहतको जिल्लास्थित कार्यालयले शिक्षक नियुक्त गर्ने नगरपालिकाको निर्णय रोक्यो	२५

१. परिचय

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) ले २०७४ पुसदेखि नेपालका स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालनसम्बन्धी अध्ययन कार्य सुरू गयो । अध्ययनको पहिलो चरण २०७५ साउनमा समाप्त भयो भने दोस्रो चरण २०७५ चैतसम्म जारी रहने छ । डीआरसीएनको 'नेपालमा संवैधानपश्चात् राजनीति तथा शासन' अध्ययनअन्तर्गत निस्किएको यो तेस्रो आवधिक प्रतिवेदन हो ।^१ डीआरसीएनको यस अध्ययनका दुई मुख्य पाटा छन्: क) नयाँ संघीय संरचनाअन्तर्गत स्थानीय तथा प्रदेश सरकारहरूका उपलब्धि र चुनौतीको पर्यवेक्षण, र ख) संघीयताको कार्यान्वयनमा देखा परेका विशेष प्रवृत्ति तथा विषयहरूको पहिचान गर्नु ।

डीआरसीएनका विगतका प्रतिवेदनले स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालनका प्रारम्भिक चरणमा देखा परेका प्रमुख चुनौतीहरू पहिल्याएका थिए । अपर्याप्त कर्मचारी संख्या, पूर्वाधारको अभाव, निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूमा कार्यदक्षताको अभाव तथा संवैधानप्रदत्त क्षेत्राधिकारबारे अस्पष्टताले स्थानीय सरकारको कार्य सञ्चालनमा प्रारम्भिक चरणमा असर पारेका थिए । अत्यावश्यक संस्थाहरूको अभाव, साभा संवैधानिक क्षेत्राधिकारसम्बन्धी आवश्यक संरचनागत ऐनकानूनको खाँचो, अपर्याप्त कर्मचारी संख्या तथा पूर्वाधारको कमी भएकाले प्रदेश सरकारले भनै ठूलो चुनौती सामना गर्नुपरेको थियो । तीन सरकारबीच सम्पर्क तथा समन्वयको अभावले क्षेत्राधिकारसम्बन्धी अन्यौललाई भनै विकराल बनाएको थियो जसका कारण परस्पर विश्वास अभाव र द्वन्द्वको सिर्जना भएको थियो । स्थानीय सरकारको कार्य सञ्चालन सुचारु रहे पनि तिनले आफ्ना नागरिकको जीवनमा उल्लेख्य प्रभाव पार्न बाँकी नै थियो । प्रदेशले आफ्ना मुख्य काम गर्न बाँकी नै थियो । संघीय सरकारले संघीयताको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक प्रतिबद्धता दिन नसकेको र पर्याप्त सहयोग उपलब्ध नगराएकोबारे प्रदेश सरकारहरूले गम्भीर गुनासो पोखेका थिए । प्रदेश सरकारले उल्लेख्य प्रभाव पार्न नसकेको परिस्थितिमा उनीहरूप्रति नकारात्मक दृष्टिकोण बढेको देखिन्थ्यो ।

यस प्रतिवेदनमा २०७५ भद्रदेखि मासिरसम्म डीआरसीएनको पर्यवेक्षणले पहिल्याएका निष्कर्ष सामेल छन् । यस अवधिभर डीआरसीएनले स्थानीय र प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालनको पर्यवेक्षणका साथै विशेष प्रवृत्ति तथा नीतिगत कमी कमजोरीहरू पहिल्याउने काम गयो । सामान्य कार्य सञ्चालनको मोटामोटी खाकाबाहेक यस प्रतिवेदनमा तीन सरकारका अन्तरसम्बन्धबारे विषयगत अध्ययनलगायत केही केस स्टडी पनि सामेल छन् । तिनले स्थानीय र प्रादेशिक तहको शासन व्यवस्थामा विद्यमान अवसर तथा चुनौतीहरूबारे उदाहरणसहित थप जानकारी उपलब्ध गराउँछन् । अन्त्यमा, यस प्रतिवेदनले तीनै सरकारका नीति तथा कानूननिर्माता एवं अन्य सरोकारवालाहरूका लागि केही सुझाव पनि प्रस्तुत गरेको छ ।

२. डीआरसीएन कार्य पद्धति तथा पर्यवेक्षण

यो अध्ययन मूलतः गुणात्मक थियो र काठमाडौँ अवस्थित विश्लेषक टोली एवं प्रदेशमा खटिएका अनुसन्धाताको अनुसन्धानमा आधारित थियो । डीआरसीएनले स्थानीय र प्रादेशिक शासन व्यवस्थाबारे अध्ययन गर्न नेपालको संवैधानिक तथा कानूनी संरचनामा आधारित भई गुणात्मक विधि प्रयोग गरेको थियो । अनुसन्धाताहरूले स्थानीय तथा प्रदेश सरकारका कार्य सञ्चालनको पर्यवेक्षणका लागि दुई छुट्टाछुट्टे फारम प्रयोग गरेका थिए । उनीहरूले यी फारम भन्न विस्तृत अन्तर्वार्ता, लक्षित समूह छलफल, केस स्टडी, प्रत्यक्ष पर्यवेक्षण तथा स्थानीय मिडिया अनुगमन

^१ यसभन्दा अगाडि दुई आवधिक प्रतिवेदन २०७५ असार र भद्रौमा प्रकाशन गरिएको थियो । यी दुवै प्रतिवेदन डीआरसीएनको वेबसाइटमा उपलब्ध छन् । (<http://democracyresource.org/observation-of-local-and-provincial-governments/>)

लगायतका विधि उपयोग गरेका थिए । सबै अनुसन्धाताहरूलाई नियमित अभिमुखीकरणका साथै नेपालको कानूनी संरचना, राजनीतिक विकासक्रम तथा अध्ययन पद्धतिबारे आवधिक प्रशिक्षण दिइएको थियो । डीआरसीएनको विश्लेषक समूहले पनि विभिन्न क्षेत्रमा नियमित भ्रमण गर्दै स्थानीय तथा प्रदेश सरकारका कर्मचारी, निर्वाचित जनप्रतिनिधि, राजनीतिक दलका नेता, पत्रकार, नागरिक, नागरिक समाज प्रतिनिधि लगायतका सरोकारवालालाई भेटेका थिए ।

प्रदेश १ को विराटनगर, प्रदेश २ को जनकपुर, गण्डकी प्रदेशको पोखरा तथा सुदूरपश्चिम प्रदेशको धनगढीमा दुई दुई अनुसन्धाताको एक टोली खटिएका थिए । पोखरा टोलीले प्रदेश ५ को पनि भ्रमण गरेको थियो भने धनगढी टोलीले कर्णाली प्रदेश र जनकपुर टोलीले प्रदेश ३ मा पनि पर्यवेक्षण गरेका थिए ।

प्रत्येक टोलीले निर्धारित प्रदेशका विभिन्न जिल्ला तथा स्थानीय एकाइको भ्रमण गरेको थियो । भ्रमण गरिएको प्रत्येक जिल्लामा डीआरसीएन टोलीले दुई स्थानीय एकाइ र प्रत्येक एकाइमा दुई वडाको भ्रमण गरेका थिए । यस अध्ययनका लागि भेटिएका व्यक्तिमा निर्वाचित जनप्रतिनिधि, पत्रकार, नागरिक समाजका अगुवा तथा विभिन्न सरकारी एवं गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरू थिए । २०७५ भद्रदेखि मंसिरबीच डीआरसीएनका टोलीले सातै प्रदेशमा १९ जिल्लाका ४५ स्थानीय एकाइको भ्रमण गरेका थिए । यस क्रममा प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारको कार्य सञ्चालन बुझन क्रमशः १९४ र ४५८ व्यक्तिसँग अन्तरवार्ता गरेका थिए । संवेदनशील विषय तथा गोपनीयतालाई ध्यानमा राख्दै डीआरसीएनले यस प्रतिवेदनमा केही व्यक्ति र स्थानीय एकाइको नाम खुलाएको छैन ।

३. राजनीतिक सन्दर्भ

नेपालको संविधान २०७२ ले नेपालमा संघीय संरचनाको शासनप्रणाली स्थापित गर्यो । साथै, स्थानीय, प्रदेश तथा संघीय सरकारलाई कानून निर्माण र नीति तथा योजना कार्यान्वयनमा एकल एवं साभा क्षेत्राधिकार प्रदान गर्यो । यस क्रममा २०७४ वैशाख र मंसिरबीच भएका निर्वाचनपछि संघीय सरकार, सात प्रदेश सरकार तथा ७५३ स्थानीय सरकारहरू गठन भए र उनीहरूले आफ्नो कार्यकारिणी तथा व्यवस्थापिकासम्बन्धी कार्य सञ्चालन गर्न थाले । संघीयता कार्यान्वयनको पहिलो वर्षमा कानूनी तथा राजनीतिक दुवै वृत्तमा थुप्रै चुनौती देखा परे जसमध्ये सबैभन्दा गम्भीर चुनौती तीन खाले सरकारका क्षेत्राधिकारसम्बन्धी स्पष्टता स्थापना गर्न नसक्नु थियो । महत्वपूर्ण कानून निर्माणमा ढिलासुस्ती, नयाँ संरचनाअन्तर्गत कर्मचारीहरूको व्यवस्थापनमा कमजोरी तथा तीन सरकारबीच अपर्याप्त समन्वयले स्थानीय तथा प्रदेश सरकार दुवैको कार्य सञ्चालनमा गम्भीर एवं नकारात्मक असर पाएँ ।

कार्यान्वयनको पहिलो वर्षभरि नै प्रदेश सरकार र संघीय सरकारबीच सम्बन्ध चिसो रह्यो । संघीयता कार्यान्वयनको सहजीकरणमा उदासीन भएको भन्दै संघीय सरकारविरुद्ध प्रदेश सरकारहरूले गम्भीर असन्तुष्टि व्यक्त गरे । नतिजास्वरूप महत्वपूर्ण अन्तरप्रादेशिक सभा धेरै ढिलो गरी २०७५ मंसिर २४ मा मात्रै सम्पन्न भएको थियो । उक्त सभापछि, संघीय तथा प्रदेश सरकारहरू संघीयता कार्यान्वयन गर्न थाती रहेका काम निश्चित समयमै सम्पन्न गर्न सहमत भए ।

संघीय संसदको हिउँदे सत्रले आवश्यक ऐनकानून पारित गर्ने अपेक्षा गरिएको थियो जसबिना प्रदेशहरू महत्वपूर्ण संस्था स्थापना गर्ने र आफ्ना नियमित नीति तथा योजना कार्यान्वयन गर्ने असमर्थ थिए । महत्वपूर्ण कानून तत्कालै पारित गर्ने प्रतिबद्धता सकारात्मक पहल भएपनि यसको नतिजा संघीय सरकारको प्रदेश सरकार तथा स्थानीय

सरकारसँग समन्वय तथा विमर्शको प्रक्रियामा धेरै भर पर्ने छ ।^१ सरोकारवालाहरूसँग पर्याप्त सरसल्लाहविना नै पारित गरिएका केही संघीय कानूनबाबे अहिले नै उल्लेख्य चिन्ता व्यक्त भइसकेका छन् । हालै पारित निजामती कर्मचारी समायोजनसम्बन्धी अध्यादेश २०७५ स्थानीय तथा प्रदेश सरकारमा देखिएको कर्मचारी अभावलाई सम्बोधन गर्ने एक महत्वपूर्ण कदम थियो । तर उक्त अध्यादेशले स्थानीय र प्रदेश सरकारहरूसहित धेरै सरोकारवालाहरूबाट विरोध सामना गर्नुपर्यो ।^२

के स स्टडी १: धेरै विलम्बपछि प्रथम अन्तर प्रदेश परिषद् बैठक सम्पन्न

निर्धारित मितिभन्दा कम्तीमा पनि तीन महिनाको विलम्ब तथा प्रदेश सरकारको बारम्बार गुनासोपछि २०७५ मंसिर २४ मा प्रथम अन्तर प्रदेश परिषद् बैठक सम्पन्न भयो । उक्त बैठकको निर्धारित मिति भदौ २५ थियो तर सात प्रदेशमध्ये छ, प्रदेशका मुख्यमन्त्रीहरूले भदौ २३ मा छुट्टै भेला गरी आफ्नै ‘नौ बुँदै एजेञ्चा’ को मस्योदा तयार गरेर प्रधानमन्त्रीसामु साभा चुनौती प्रस्तुत गर्ने निर्णयपछि प्रधानमन्त्रीले उक्त बैठक स्थगन गरेका थिए । संघीय संरचनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहजकर्ताको भूमिका खेलमा अनिच्छुक भएको तथा सहयोग नगरेकोबाबे प्रदेश सरकारहरूले सशक्त रूपमा संघीय सरकारिवरुद्ध गम्भीर असन्तुष्टि व्यक्त गरेका थिए । प्रधानमन्त्री मुख्यमन्त्रीहरूसँग रूप्त्व भएकाले बैठकलाई पछि सारिएको व्योहरा सुनिएको थियो । तत्पश्चात् संघीय सरकार र प्रदेश सरकारबीचको सम्बन्धमा चिसोपना आएको थियो ।

संघीयताको कार्यान्वयनका लागि महत्वपूर्ण मानिएको यस बैठकलाई पर्यवेक्षकहरूले तीक्ष्ण नजरले अवलोकन गरिरहेका थिए । उक्त बैठकमा सबै मुख्यमन्त्रीले प्रदेश सञ्चालन प्रभावकारी ढगले नहुनुमा संघीय सरकारले पर्याप्त सहजीकरण गर्न नसक्नु नै मुख्य कारण रहेको भन्ने सशक्त आवाज उठाएका थिए । प्रधानमन्त्रीले आफू चुनौतीहरूबाबे ‘अत्यन्तै सचेत’ रहेको बताउदै मुख्यमन्त्रीहरूको चिन्ता साम्य पार्ने कोशिश गरेका थिए र संघीयताको प्रभावकारी कार्यान्वयनप्रति आफ्नो ‘निष्कपट प्रतिबद्धता’ रहेको आश्वासन दिएका थिए । संघीयता सबैका लागि नयाँ संरचना भएकाले सबैले ‘अभ्यासबाटै सिक्कै गरेको’ भन्नै प्रधानमन्त्रीले विद्यमान चुनौतीहरू त्यति विकराल नभएको बताएका थिए । कार्य योजना सुझावसहितको प्रतिवेदन तयार गर्न पाँच सदस्य रहने कार्यदलको गठनसहित बैठकको अन्त्य भएको थियो । उक्त कार्यदलले प्रधानमन्त्रीसामु कानून निर्माण, कर्मचारी समायोजन तथा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग गठनका लागि आवश्यक बाँकी कार्य सम्पन्न गर्न २९ बुँदै सुझाव प्रतिवेदन पेश गय्यो । प्रथम अन्तर प्रदेश परिषद् बैठकको प्रभावकारिता देखिन बाँकी नै रहे पनि प्रदेशहरू तथा केन्द्रबीच संवाद तथा परस्पर विश्वासको अभाव रहेको परिस्थितिमा त्यो एक महत्वपूर्ण कदम थियो ।

सातमध्ये छ प्रदेश तथा अधिकांश स्थानीय एकाइमा एकै राजनीतिक दल हावी हुनु पनि अहिलेको राजनीतिक प्रक्रियामा प्रभाव पार्ने एक महत्वपूर्ण कारण हो । राजनीतिक स्थायित्वको हिसाबमा यो महत्वपूर्ण भए पनि यसमा संघीयता कार्यान्वयनका महत्वपूर्ण चरणमा विपक्षी तथा अल्पसंख्यक समूहका आवाज र चासोको बेवास्ता हुने खतरा छ । संघीयताको सफलता संघीय सरकार तथा स्थायी कर्मचारीतन्त्रको तत्परता, राजनीतिक इच्छाशक्ति र उसले राजनीतिक तथा प्रशासनिक शक्तिलाई स्थानीय तथा प्रदेश सरकारहरूसम्म प्रत्यायोजन गर्नमा कत्तिको निष्ठा देखाउँछ भन्नेमा धेरै निर्भर गर्नेछ ।

४. प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको कानून निर्माण

४.१. प्रदेशको कानून निर्माण

संविधानको धारा १९७ ले प्रदेश सरकारलाई कानून निर्माण गर्ने अिल्यार दिएको छ । संविधानले निर्देशन गरेअनुसार प्रदेशले एकल क्षेत्राधिकारका विषयमा स्वतन्त्ररूपमा तथा साभा क्षेत्राधिकारका विषयमा संघीय कानूनअन्तर्गत रहेर कानून निर्माण गर्न सक्दछ ।^३

^१ संविधानको धारा २३२ ।

^२ हेनुहोस् केस स्टडी १६: कर्मचारी समायोजन अध्यादेशसँग सम्बन्धित मुद्दाहरू ।

^३ संविधानको अनुसूची ५-९ मा तीन सरकारका एकल तथा साभा क्षेत्राधिकारबाबे उल्लेख छ ।

४.१.१. प्रदेशले पारित गरेका कानूनका प्रकृति

संघीयस्तरमा अत्यावश्यक कानून निर्माणमा ढिलासुस्ती नै प्रदेश सरकारहरूले सामना गर्नुपरेका मुख्य चुनौतीमध्ये एक थियो । संघीय कानून नबनिसकेको अवस्थामा साभा क्षेत्राधिकारका विषयमा कानून निर्माण गर्न प्रदेश सभाहरू असमर्थ भए । प्रदेश सभाले पारित गरेका प्रायः कानून कार्य सञ्चालनका लागि अत्यावश्यक प्रक्रिया तथा कार्यविधिसँग सम्बन्धित थिए ।^५

प्रदेशले एकल क्षेत्राधिकार अभ्यास गर्दै केही नयाँ कानून पारित गरे जसमध्ये प्रदेश एफएम तथा टेलिभिजन सञ्चालन ऐन, विपद व्यवस्थापन ऐन, घरेलु हिंसासम्बन्धी ऐन, सिंचाई ऐन, तथा प्रदेश प्रहरी व्यवस्थापनसम्बन्धी ऐन आदि थिए । सन् २०१८ नोभेम्बरको अन्त्यसम्म प्रदेशहरूले पारित गरेका ऐनको संख्या यसप्रकार छन्: प्रदेश १ मा २१, प्रदेश २, कर्णाली तथा सुदूरपश्चिम प्रदेश प्रत्येकमा १६, प्रदेश ३ र गण्डकी प्रदेशमा २२ तथा प्रदेश ५ मा १५ ।^६

डीआरसीएनको अध्ययनअनुसार मूल कानूनको कार्यान्वयनका लागि सातै प्रदेशले सीमित संख्यामा मात्रै प्रत्यायोजित कानून, जस्तै नियमावली, नियम, विनियम तथा निर्देशिका पारित गरेका थिए जसका कारण उनीहरूको नियमित कार्य सञ्चालनमा असर परेको थियो ।

केस स्टडी २: प्रदेश २ द्वारा प्रहरी ऐन पारित

२०७५ असार १६ मा प्रदेश २ को प्रदेश सभामा प्रदेश प्रहरी सेवा व्यवस्थापनबाटे ऐन प्रस्तुत गरियो तर संघीय सरकारले छिटौ प्रहरी ऐन पारित गर्नेछ भन्ने आशामा उक्त ऐनमाथि छलफल पछि सारियो । संघीय सरकारले प्रहरी ऐन नवनाएपछि प्रदेश २ को प्रदेश सभाले २०७५ असोज २७ मा उक्त ऐन पारित गर्दै प्रदेश प्रहरी भर्ना तथा व्यवस्थापन कार्यका लागि मार्गप्रशस्त गच्छो । धेरैपटक आग्रह गर्दा पनि प्रदेशस्तरमा आवश्यक संरचना स्थापना गर्न संघीय सरकारले उदासिनता देखाएको तथा सहयोग नगरेको कारणले उक्त ऐन पारित गर्नुपरेको प्रदेश २ सरकारको तर्क थियो ।

उक्त निर्णयले काठमाडौं तथा देशभरि नै राय विभाजित गरेको थियो । संघीय सरकारका प्रतिनिधिहरूले संघीय प्रहरी ऐन नबन्दै प्रदेशस्तरमा कानून बनाउनु एक 'गल्ती' भएको बताएका थिए । केहीले उक्त कानूनको सवैधानिकताबाटे प्रश्न उठाएका थिए । संविधानको धारा २६८ ले प्रदेशहरूलाई आफैने कानून निर्माण गर्ने र प्रदेश प्रहरी स्थापना गर्ने अखित्यार दिएको छ तर त्यसको कार्य सञ्चालन संघीय कानूनसम्मत हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यो महत्वपूर्ण कानून निर्माण गरेर प्रदेश २ ले संघीय सरकारलाई कार्यकारी आदेशमार्फत प्रहरी नायब निरीक्षक तहसम्मका प्रहरी अधिकृतहरूको व्यवस्थापन तथा सरुवा आफै गर्ने जस्ता केही सीमित अखित्यारी प्रत्याभूत गर्दै प्रदेश सरकारसँग अनौपचारिक सम्झौता गर्न बाध्य बनायो । तर प्रदेशले भने आफै प्रहरी संस्था स्थापना गरेर सामान्य प्रशासन तथा सुरक्षाको क्षेत्रमा आफ्नो संविधानप्रदत्त अखित्यार उपयोग गर्न चाहेको थियो ।

४.१.२. विषयगत समितिहरूको गठन तथा सञ्चालन

सबै प्रदेश सभाले विधायन समिति, प्रदेश मामिला समिति, सुशासन समिति, उद्योग पर्यटन तथा वातावरण समिति, अर्थ तथा सार्वजनिक लेखा समिति, प्राकृतिक स्रोत तथा पूर्वाधार विकास समिति र महिला बालबालिका तथा समाज

^५ प्रदेशले पारित गरेका प्रक्रियागत कानूनहरूमा प्रदेश सभा नियमावली, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्का सदस्यहरूको पारिश्रमिक र सुविधा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, गाउँसभा, नगरसभा तथा जिल्लासभा सञ्चालनसम्बन्धी ऐन । त्यसैगरी प्रदेशले प्रक्रियागत कानूनहरूमा आर्थिक कार्यविधि ऐन, विनियोजन ऐन, मुख्यन्यायाधिवक्ताको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा सेवा शर्तसम्बन्धी व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, प्रदेशसभाका पदाधिकारी तथा सदस्यको पारिश्रमिक र सुविधा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा सदस्यले पाउने सुविधाको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन र प्रदेश आकस्मिक कोष व्यवस्था गर्न बनेको ऐन जारी गरे ।

^६ यी संख्याले ऐन तथा प्रदेश सभा नियमावली समेटे पनि अन्य नियमावली, कार्यविधि र निर्देशिका समेटेका छैनन् ।

कल्याण समितिजस्ता विषयगत संसदीय समितिहरू गठन गरे ।^१ सातमध्ये छ प्रदेशले प्रदेशको नाम, स्थायी राजधानी र सरकारी कामकाजको भाषा सुभाव गर्न विशेष समिति गठन गरे, जसमध्ये प्रदेश २, ३ र ५ ले अझै पनि कुनै निर्णय लिन सकेका छैनन् । प्रदेश १ ले त्यस्तो समिति गठनसम्म गरिसकेको थिएन ।

यस्ता समितिहरू विभिन्न विषयगत मुद्दामा छलफल तथा विमर्शका लागि महत्वपूर्ण भए पनि अध्यक्ष र सदस्यहरूको नियुक्तिमा ढिलासुस्ती आदि कारणले तिनीहरूको कार्य सञ्चालनमा असर परेको थियो । प्रदेश १ र कर्णाली प्रदेशमा केही समितिका अध्यक्ष अझै तोकिएका थिएनन् । यी विषयगत समितिमध्ये विधायन समितिको जिम्मेवारी कानून निर्माणसँग सम्बन्धित भएकाले यो समिति सबैभन्दा सक्रिय थियो । आफ्नो कार्यविधिसम्बन्धी प्रक्रियाको टुङ्गो नभएकाले अन्य समितिहरू प्रायः निष्क्रिय नै थिए ।

विषयगत समितिका सदस्यहरूले आफ्नो निश्चित भूमिका तथा जिम्मेवारीबारे स्पष्टताको अभाव रहेको डीआरसीएनलाई बताएका थिए । महत्वपूर्ण आयोजनाहरूको कार्यान्वयन अझै भइनसकेको हुनाले र प्रदेश सरकारको भूमिका कानून निर्माणमा मात्र सीमित रहेकोले उनीहरूसँग छलफल गर्न अन्य विषय थिएनन् ।

४.१.३. कानून निर्माणमा छलफल तथा बहस

सातमध्ये छ प्रदेशमा एकै दलको स्पष्ट बहुमत रहेको सन्दर्भमा विपक्ष तथा साना दलसँग प्रदेश सरकारले कानून निर्माणको दौरान उनीहरूसँग पर्याप्त छलफल नगरेको गुनासो पोखेका थिए । “सभा प्रक्रिया अनियमित तथा स्वेच्छाचारी छ । मन्त्रीहरू हामीसँग छलफल गर्दैनन् किनभने सदनमा ऐन पारित गर्न चाहिने बहुमत आफूसँग छ भन्ने उनीहरूलाई थाहा छ,” प्रदेश ३ का एक विपक्षी सांसदले डीआरसीएनलाई बताए । अपर्याप्त छलफलबारे यस्तै गुनासो प्रदेश २ का विपक्षी दलका सांसदहरूले पनि उठाएका थिए । तर सबै प्रदेश सरकारका प्रतिनिधिहरूले आफूले कानून व्यापक छलफल र सहमतिसहित पारित गरेको दाबी गरे । “विपक्षले आफ्नो दलको हिवापअनुसार मतदान गरेको एक वा दुई अपवादबाहेक हामीले पारित गरेका सबै कानून सर्वसम्मत पारित भएका छन्” प्रदेश २ का आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रीले डीआरसीएनलाई बताए ।

प्रायः कानून सर्वसम्मत पारित भएपनि केहीको भने विरोध भएको थियो । सुदूरपश्चिम प्रदेश सभामा दर्ता भएको ‘स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा सदस्यले पाउने सुविधाको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक २०७५’ ले आफूलाई पारिश्रमिक वा भत्ताको व्यवस्था नगरेकोले प्रदेशभरि नै वडा अध्यक्ष तथा वडा सदस्यहरूले व्यापक विरोध गरेका थिए । त्यसपछि सुदूरपश्चिम प्रदेश सभा उक्त विधेयक परिमार्जन गर्न बाध्य भएको थियो । यसैगरी गण्डकी प्रदेशमा ‘प्रदेशसभाका पदाधिकारी तथा सदस्यको पारिश्रमिक र सुविधा सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक २०७५’ र ‘दुध्ध विकास बोर्डसम्बन्धी विधेयक’ बारे विवाद भएको थियो र यसले विरोध सामना गर्नुपरेको थियो । प्रदेश २ मा ‘मदरसा शिक्षा बोर्ड गठनसम्बन्धी विधेयक २०७५’ ले सदनभित्र र बाहिर विरोध सामना गर्नुपरेको थियो । प्रदेश सभा सदस्य तथा अन्य केही व्यक्तिहरूले विधेयकमा रहेको अन्तरराष्ट्रिय अनुदान प्राप्त गर्न मिल्ने प्रावधान समस्याजनक रहेको डीआरसीएनलाई बताएका थिए । तर प्रदेश सरकारका एक प्रतिनिधिले उक्त विधेयक सामान्यतः शिक्षासम्बन्धी भएको र प्रदेशका मुख्यमन्त्री मुसलमान भएकाले अनावश्यक विवाद सिर्जना गरिएको बताए ।

^१ प्रदेश ५ मा विधायन समिति खारेज गरिएको थियो र कानून बनाउन सहयोगका लागि कानून मस्यौदा आयोग गठन गरिएको थियो ।

४. २. स्थानीय सरकारको कानून निर्माण

संविधानका धारा २२९ र २२६ ले स्थानीय सरकारलाई कानून निर्माणको अस्तियार दिएको छ । संविधानमा निर्दिष्ट स्थानीय सरकारका एकल तथा साभा क्षेत्राधिकारलाई स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले विस्तारमा व्याख्या गरेकोछ ।^५

४. २. १. स्थानीय सभा तथा विषयगत समिति

भ्रमण गरिएका स्थानीय एकाइमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले तोकेअनुसार नै कम्तीमा वर्षको दुई पटक स्थानीय सभा बस्ने गरेको पाइयो । रूपन्देहीको ओमसतिया गाउँपालिकाजस्ता एकाइमा विशेषगरी कर तथा शिक्षाबारे कानून परिमार्जनका लागि थप विशेष सभा पनि बसेको पाइयो । स्थानीय सभाले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनअन्तर्गत विषयगत समिति पनि गठन गरेका थिए । त्यस्तै स्थानीय कार्यपालिकाले वातावरण संरक्षण समिति, शिक्षा तथा खेलकुद समिति र कृषि तथा स्वास्थ्य समिति जस्ता थप समिति पनि बनाएका थिए ।^६ डीआरसीएनको अध्ययनले देखाएअनुसार बजेट तथा कार्यक्रम मस्तौदा समितिजस्ता विषयगत समितिहरू वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा कार्यमा सक्रिय देखिन्थ्ये भने स्थानीय सभाअन्तर्गतका अन्य विषयगत समितिहरू त्यति सक्रिय देखिएनन् । उदाहरणका लागि आर्थिक अनियमितताका थुप्रै खबर आए पनि सुशासन समितिले त्यस्ता कुनै पनि मुद्दा वा गुनासोमाथि छलफल वा बहस गरेको पाइएन ।

४. २. २. कानून निर्माण

स्थानीय सरकारले संविधान बमोजिम आफ्नो एकल क्षेत्राधिकारमा पर्ने कानूनहरू पारित गरे । साथै उनीहरूले ऐन, योजना तथा नीति कार्यान्वयन गर्न आवश्यक नियमावली, कार्यविधि तथा निर्देशिका पनि पारित गरे । विभिन्न स्थानीय एकाइले पारित गरेका कानूनहरूको संख्यामा भिन्नता पाइयो । इलामको सूर्योदय नगरपालिकाले ऐन, नियमावली, कार्यविधि तथा निर्देशिका आदिसहित ४८ कानून पारित गरेको थियो भने रूपन्देहीको ओमसतिया गाउँपालिकाले जम्मा १० कानून मात्रै पारित गरेको थियो । डीआरसीएनले भेटेका व्यक्तिहरूले स्थानीय सरकारले पारित गरेका कानूनको संख्यामा यति धेरै भिन्नता हुनुपछाडि विभिन्न कारण रहेको बताए । जस्तै, निर्वाचित जनप्रतिनिधिबीच अन्तरसम्बन्ध, प्राविधिक तथा कानूनी दक्षता तथा क्षमतामा भिन्नता एवं स्थानीय सभाको बैठकको निरन्तरता र संख्यामा भिन्नता आदि ।

४. २. ३. कानूनका प्रकृति

स्थानीय सरकारले प्रायः विनियोजन ऐन, आर्थिक ऐन, प्रशासनिक कार्यविधि ऐन, आर्थिक कार्यविधि नियमावली, स्थानीय सभा नियमावली, कार्यविभाजन तथा सञ्चालन कार्यविधि, करारमा कर्मचारी भर्नासम्बन्धी नियमावली,

^५ संविधानको अनुसूची ८ ले स्थानीय सरकारको एकल क्षेत्राधिकारको व्यवस्था गरेको छ भने स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार र संघ बीचको साभा अधिकार अनुसूची ९ ले निर्दिष्ट गर्दछ ।

^६ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको दफा २२ ले स्थानीय सरकारलाई लेखा समिति, विधायन समिति, सुशासन समिति तथा अन्य समिति गठन गर्ने अधिकार दिएको छ । यी समितिहरू स्थानीय सभा अन्तर्गतका हुन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनबमोजिम स्थानीय कार्यपालिकाले स्थानीय राजस्व परामर्श समिति र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिजस्ता विशेष समिति गठन गर्न सबदछन् । सोही ऐनको दफा १४ ले स्थानीय कार्यपालिकालाई थप समिति गठन गर्ने अधिकार पनि दिएको छ ।

उपभोक्ता समिति परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि तथा न्यायिक समिति सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधिजस्ता प्रक्रियागत कानून पारित गरेका थिए । यीमध्ये केही कानूनले स्थानीय सरकारको कार्य सञ्चालनमा रहेको समस्यालाई सम्बोधन गर्न सहयोग गरे । करारमा कर्मचारी भर्नासम्बन्धी नियमावलीले स्थानीय सरकारलाई प्राविधिक कर्मचारी भर्ना गर्दै कर्मचारी अभावको चुनौतीलाई सम्बोधन गर्न सहयोग गर्यो । त्यस्तै, न्यायिक समितिबारे स्पष्टता स्थापना गर्न तथा त्यसको कार्य सञ्चालनमा एकरूपता ल्याउनमा न्यायिक समिति सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधिले सहयोग गर्यो ।

स्थानीय सरकारले आफ्ना एकल क्षेत्राधिकार अभ्यास गर्दै केही महत्वपूर्ण कानून पनि निर्माण गरे । यस्ता कानूनशिक्षा, सहकारी संस्था, विपद व्यवस्थापन, स्थानीय कर, भवन निर्माणसंहिता तथा स्थानीय बजार व्यवस्थापनसम्बन्धी थिए । तर स्थानीय सरकारले आफ्नो एकल क्षेत्राधिकारअन्तर्गतका कानून निर्माणमा भने चुनौती सामना गरे । शिक्षासम्बन्धी कानून प्रायः विवादमा आउने गरेको तथा कहिलेकाहीं अदालतसम्म पुग्ने गरेको डीआरसीएनको अध्ययनले भेटायो । उदाहरणका लागि, शिक्षासम्बन्धी नयाँ कानूनअन्तर्गत पुराना विद्यालय व्यवस्थापन समिति भंग गर्ने रूपन्देहीका तिलोत्तमा नगरपालिका तथा मर्चवारी गाउँपालिकाका निर्णयलाई पुराना समितिका सदस्यले अदालतमा चुनौती दिएका थिए । पुराना समितिहरू विद्यमान संघीय कानूनअन्तर्गत गठन भएकाले भंग गर्न नमिल्ने तर्क मुद्दा हाल्ने व्यक्तिहरूको थियो ।

४.२.४. कानून निर्माणमा सहयोग

संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले उपलब्ध गराएको नमूना कानूनको अधारमा स्थानीय सरकारले कानून पारित गरेका थिए । यस्ता नमूना कानूनले नवनिर्वाचित जनप्रतिनिधिलाई सधाउ पुगे पनि नमूना कानूनमा भर पर्दा स्थानीय सरकार संघीय सरकारमा परनिर्भर हुनसक्ने चिन्ता व्यक्त गरिएको थियो । विशेषगरी निर्वाचित जनप्रतिनिधिमाख कानून निर्माण अनुभव नभएको परिस्थितिमा कानून निर्माण प्रक्रियामा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको पनि महत्वपूर्ण भूमिका हुनेगरेको तथ्यप्रति डीआरसीएनको ध्यानाकर्षण भएको थियो । “निर्वाचित जनप्रतिनिधिलाई केही पनि थाहा हुदैन । हरेक प्रक्रिया मैले नै सिकाउनु पर्छ,” प्रदेश ५ को एक स्थानीय एकाइका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले डीआरसीएनलाई बताए ।

चितवनको रत्ननगर नगरपालिका, धनुषाको हंसपुर नगरपालिका, इलामको सूर्योदय नगरपालिका, सुखेतका भेरीगांगा तथा वीरेन्द्रनगर नगरपालिका र कैलालीको धनगढी उपमहानगरपालिकाले कानून निर्माणमा सहयोगका लागि कानूनी सल्लाहकार नियुक्त गरेका थिए । ताप्लेजुडको फक्ताडलुड गाउँपालिका लगायतका स्थानीय एकाइले कानून निर्माणमा सहायताका लागि बजेट छुट्ट्याएका थिए । त्यस्तै सोलुखुम्बुको सोलुदूधकुण्ड नगरपालिकाले जिल्ला अदालतबाट सहयोग मार्गेको थियो ।

स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरूले कानून निर्माणमा प्रदेश तथा संघीय सरकारबाट पर्याप्त सहयोग नपाएको गुनासो गरे । पर्याप्त क्षमता तथा स्रोतसाधनको कमी भएको अवस्थामा कानून निर्माण प्रक्रियामा स्थानीय सभाभित्र र सभाबाहिर पर्याप्त छलफल हुन सकेको थिएन । ‘सभामा जेसुकै कानून वा एजेण्डा ल्याए पनि बहुमतले पारित हुन्छ,’ पर्वतका एक वडा अध्यक्षले भने । कानून निर्माण प्रक्रियामा जनसाधारणको सहभागिता सीमित रहेको तथा नागरिक समाजका सदस्यहरूसँग बृहत् छलफल नगरिकनै महत्वपूर्ण कानूनहरू पारित गरिएको डीआरसीएनको अध्ययनले देखाएको छ ।

४.३. साभा क्षेत्राधिकारका मुद्दा

प्रदेश तथा स्थानीय सरकार दुवैका लागि साभा क्षेत्राधिकारका विषयमा कानून निर्माण गर्नु सबैभन्दा ठूलो चुनौती रह्यो । संविधानले तीन सरकारबीच साभा अधिकारका ४० क्षेत्र निर्दिष्ट गरेको छ ।^{१०} स्थानीय तथा प्रदेश सरकारले निर्माण गर्ने कानून संघीय कानूनसम्मत हुनुपर्दछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्था पनि छ ।^{११} थुप्रै महत्वपूर्ण संघीय कानूनको अभावले स्थानीय तथा प्रदेश सरकारलाई साभा क्षेत्राधिकारका विषयमा कानून निर्माण गर्नमा बाधा पुऱ्यायो । “हामीले बनाएका कानून पछि संघीय कानूनसँग बाझिन्छन् कि बाझिन्नन् र ती कानून बदर हुन्छन् कि हुन्नन् भन्ने थाहा नहुनाले अहिले कानून निर्माण गर्नुको कुनै तुक छैन,” ताप्लेजुड्को एक गाउँपालिका अध्यक्षले डीआरसीएनलाई बताए ।

आवश्यक कानून तथा संरचनाको अभावले प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालनमा नकारात्मक असर पारेको थियो । समयमै कानून निर्माण गर्न संघीय सरकार विफल भएको संकेत गर्दै त्यसले प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालन प्रभावित पारेको सातै प्रदेशका प्रतिनिधिहरूले एकै स्वरमा बताएका थिए । संघीय सरकारको आपत्तिका बाबजुद आफ्नो क्षेत्राधिकारसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण कानून पारित गरेको प्रदेश २ एक अपवाद रह्यो भने अन्य प्रदेशले अझै पनि शिक्षा, स्वास्थ्यका साथै प्राकृतिक स्रोत र धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको राजस्वजस्ता महत्वपूर्ण विषयका कानून निर्माण गर्न सकेका थिएनन् । सुदूरपश्चिम प्रदेशका एक सांसदले शिक्षासम्बन्धी क्रियाकलापको प्रदेश सरकारद्वारा अनुगमनबारे आफ्नो अन्यौल व्यक्त गर्दै भने, “संविधानले स्थानीय, प्रदेश र संघीय तीनओटै सरकारलाई शिक्षामा अधिकार दिएको छ, तर प्रदेश सरकारले कतिसम्म आफ्नो अखित्यार प्रयोग गर्न सक्ने हो भन्नेबारे हामीलाई स्पष्ट छैन ।”

केस स्टडी ३: संघीय खरिद कानूनले बजेट खर्चमा व्यवधान खडा

प्रदेश प्रतिनिधिहरूले खरिद तथा टेन्डरबारे संघीय कानूनअन्तर्गत भन्नक्टिलो प्रक्रिया पालना गर्नुपरेको गुनासो गरे । त्यसले आफ्नो बजेट खर्चिने क्षमतालाई सुस्त बनाएको दाबी गरे उनीहरूले । सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ प्रदेश र स्थानीय सरकार एंवं सो अन्तर्गतका संस्थाहरूका लागि बाध्यात्मक संघीय कानूनहरू हुन् । प्रदेश सरकारले कुनै पनि बजेटसम्बन्धी कार्यक्रम सुरु गर्नुअघि यी कानूनहरू पालना गर्नुपर्दछ । गण्डकी प्रदेशका एक प्रतिनिधिले बजेटको प्रत्येक शीर्षकअन्तर्गत बजेट खर्च गर्न आफूहरूले छुट्टाछुट्टै कार्यविधि जारी गर्नुपरेको गुनासो गरे ।

यस्तो प्रक्रियाले प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको समग्र बजेट खर्च प्रक्रिया नै सुस्त भएको र विशेषतः ठूला भौतिक पूर्वाधार निर्माणमा खर्च गर्न समस्या रहेको निर्वाचित प्रतिनिधिहरूले बताए । प्रदेश १ का एक प्रतिनिधिले भने, “एउटै योजनाकोलागि प्रक्रिया पुऱ्याउन धेरै समय खर्चिनु पर्दछ । सम्पूर्ण बजेट कार्यान्वयन गर्न १०० भन्दा बढी कार्यविधि जारी गर्नुपर्दछ । हाम्रो प्रायः समय कार्यविधि पारित गर्नमै खेर जान्छ जसका कारण योजना कार्यान्वयन सुस्त हुदैछ ।” अलि कम जटिल प्रक्रिया हुँदो हो त योजना कार्यान्वयन छिटोछिरतो हुने उनको विचार थियो । तर संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका एक प्रतिनिधिअनुसार जितिसुकै जटिल भए पनि यस्ता कार्यविधिगत कानून आर्थिक अनुशासन कायम राख्न आवश्यक छन् ।

विद्यमान संघीय कानूनका प्रावधानसँग आफूले बनाएका कानून बाझिन सक्ने हुनाले पनि स्थानीय सरकारले कानून निर्माण तथा कार्यान्वयनमा चुनौतीको सामना गर्नुपर्यो । संविधान घोषणा भएको मितिबाट विद्यमान संघीय कानून संघीय सरकारले खारेज वा संशोधन नगरुञ्जेल कायम रहने संवैधानिक प्रावधान छ ।^{१२} स्थानीय सरकारले कानून

^{१०} संविधानको अनुसूची ५-९ । ४० क्षेत्रमध्ये २५ ओटा संघ र प्रदेश सरकारको साभा अधिकारमा पर्द्धन् भने वाँकी १५ ओटा तीनै सरकारको साभा क्षेत्राधिकारमा पर्द्धन् ।

^{११} संविधानको धारा ५७ (७) ।

^{१२} संविधानको धारा ३०४ ।

निर्माणमा र त्यसमा पनि विशेषगरी शिक्षा र वन व्यवस्थापनको कानूनमा अझै पनि चुनौती सामना गर्नुपरेको डीआरसीएनको अध्ययनले भेटायो । स्थानीयस्तरमा कानून निर्माण तथा कार्यान्वयनमा बाधक रहेका संघीय कानूनमा शिक्षा ऐन २०२८, शिक्षा नियमावली २०५९, वन ऐन २०४९ तथा वन नियमावली २०५१ प्रमुख थिए ।

५. स्थानीय सरकारको कार्य सञ्चालन

५.१. सेवा प्रवाह

बीस वर्षदेखि जनप्रतिनिधिविहीन स्थानीय तहमा निर्वाचनपछि सेवा प्रवाह प्रभावकारी हुने र सामान्य कामका लागि जिल्ला सदरमुकाम धाउनुपर्ने भव्यक्ट नरहने अपेक्षा थियो । स्थानीय सरकारले आफ्नो सम्पूर्ण अधिकारको उपयोग गरी नसकेको भए पनि प्रशासकीय काम सुरु भएको थियो । घटना दर्ता गर्ने, विभिन्न कामका लागि सिफारिश लेखिदिने, स्थानीय कर संकलन गर्ने, सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण गर्ने लगायतका काम सुचारू थिए । स्वास्थ्य, शिक्षा एवं कृषिजस्ता महत्वपूर्ण क्षेत्रका सेवा प्रवाह चुस्त बनाउन केही नयाँ कदम सुरु गरिएका थिए ।

डीआरसीएनले अन्तरवार्ता गरेका अधिकांश नागरिकले निर्वाचित जनप्रतिनिधि आफ्नो पहुँचमा रहेकोमा सकारात्मक प्रतिक्रिया व्यक्त गरे । प्रत्येक स्थानीय एकाइमा एउटा बैंक हुनुपर्ने प्रावधानअनुसार निजी बैंकले आफ्ना शाखाहरू विस्तार गरेकाले नागरिकको बैंकिङ तथा वित्तीय सेवामा पहुँच बढेको थियो ।^{१३} कार्यालयमा विद्युतीय प्रणालीको स्थापना हुनु, घटना दर्ताजस्ता प्रक्रिया डिजिटल प्रविधिवाट गरिनु तथा दस्तावेजको व्यवस्थापन हुन थाल्नु उल्लेखनीय थिए । यस्ता कार्यहरू इन्टरनेटको सुविधा भएका सहरी क्षेत्रमा बढ्दा देखिएको थियो ।

केस स्टडी ४: सेवा प्रवाहमा स्थानीय सरकारको पहलकदमी

स्थानीय सरकारले विभिन्न क्षेत्रमा अनेक किसिमका पहलकदमी लिएका छन् ।

स्वास्थ्य

स्वास्थ्य सेवामा पहुँच विस्तार गर्ने उद्देश्यले चितवनको रत्ननगर नगरपालिकाले स्वास्थ्यसम्बन्धी जनचेतना र औषधी वितरण कार्यक्रम आयोजना गर्यो । पर्सा जिल्लाको सखुवा प्रसौनी गाउँपालिकाले सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रमअन्तर्गत नवजात शिशु तथा सुक्रेरी आमाका लागि आवश्यक सामग्री वितरण थालेको थियो । पर्साको बहुदरमाई नगरपालिकाले कुष्ठरोगसम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रम थालनी गर्ने योजना बनाएको थियो भने महिनावारी स्वास्थ्य कार्यक्रमअन्तर्गत विद्यालयमा महिनावारी हुँदा प्रयोग गर्ने 'स्थानिटरी प्लाइ'को वितरण सुरु गरेको थियो । साथै, सो नगरपालिकाले स्थानीय एकाइमा २४-घण्टे मातृस्वास्थ्य सेवा सुचारू गरेको थियो । प्युठानको स्वर्गद्वारी नगरपालिकाले क्यान्सर एवं मृगौलासम्बन्धी दीर्घरोग भएका व्यक्तिलाई नगद सहयोग स्वरूप १० हजार रुपैयाँका दरले वितरण गरेको थियो । सुर्खेतको वीरेन्द्रनगर नगरपालिकाले गर्भवती महिलाका लागि निःशुल्क एम्बुलेन्स सेवा सुरु गरेको थियो ।

शिक्षा

प्युठान जिल्लाको मल्लरानी गाउँपालिकाले छाओटा विद्यालयमा श्रव्य-दृश्य शिक्षण सामग्री वितरण गरेको थियो । साथै, स्वरोजगारीलाई हौसला दिन सावुन बनाउने एवं गर-गहनाको काम गर्ने व्यावसायिक तालिम सञ्चालन गरेको थियो । रत्ननगर नगरपालिकाले सामुदायिक विद्यालयमा निःशुल्क खाजा वितरण सुरु गर्यो भने बहुदरमाई नगरपालिकाले प्राथमिक तथा माध्यमिक तहका विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति प्रदान गरेको थियो । रोल्पा जिल्लाको रोल्पा नगरपालिकाले आगामी पाँच वर्षमा विभिन्न क्षेत्रका ५०० दक्ष प्राविधिक उत्पादन गर्ने उद्देश्यले छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिको थियो र आर्थिक वर्ष २०७४-७५ मा ७० जना विद्यार्थीले सो छात्रवृत्ति प्राप्त गरे ।

^{१३} विष्णु बेल्वासे । २०७५ । "७५३ मध्ये ६८२ स्थानीय तहमा बैंक" । ११ पुस । (<https://nagariknews.nagariknetwork.com/news/65200/>)

जिल्ला एवं केन्द्रीय तहका विभिन्न विषयगत शाखाका सेवा स्थानीय तहमा स्थानान्तरणको चरणमा रहेको पाइएको थियो । स्थानीय सरकार मातहत विभिन्न सेवा प्रवाह गर्न पाइनेमा स्थानीय जनप्रतिनिधिहरू उत्साहित देखिए पनि कसरी र कहाँबाट यस्ता सेवा प्रवाह गर्ने भन्ने अन्यौल चाहिँ थियो । स्थानीय सरकारमार्फत प्रवाह गरिने सेवाको कार्यक्षेत्रको दायरा कति हुने भन्ने पनि स्पष्ट भइसकेको थिएन । अधिकांश स्थानीय स्वास्थ्य केन्द्रमा विज्ञ मेडिकल डाक्टरले सेवा दिनुपर्नेमा अझै कनिष्ठ स्वास्थ्यकर्मीले काम गरिरहेको बताइयो । त्यसैगरी जिल्ला तहमा काम गरेका कृषिविज्ञहरू स्थानीय सरकारमा खटिएका थिएनन् भने अधिकांश काम कनिष्ठ प्राविधिकले गरिरहेका थिए । प्रदेशले पनि विभिन्न क्षेत्रीय निर्देशनालय तथा कृषि ज्ञानकेन्द्र स्थापना गर्न थालेका थिए । यद्यपि यसमा प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच चुस्त समन्वय हुन सकेको थिएन ।

५. २. योजना तर्जुमा, बजेट विनियोजन र कार्यान्वयन

५. २. १. योजना तर्जुमा प्रक्रिया

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले स्थानीय सरकारलाई वार्षिक तथा रणनीतिक योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने अधिकार दिएको छ ।^{१४} सो ऐनमा स्थानीय सरकारलाई योजना तर्जुमा र प्राथमिकीकरण गर्दा वातावरणीय र सांस्कृतिक पक्ष एवं शासन प्रणालीबारे ध्यान दिनुपर्ने प्रावधान छ ।^{१५} साथै, यसमा लैझिगिक एवं सामाजिक समावेशितालाई समेट्नुपर्ने बताइएको छ । डीआरसीएनले भ्रमण गरेका प्रायः सबै स्थानीय एकाइले एकैखाले अभ्यास गरेको पाइयो । गाउँ र वडास्तरमा बैठक गर्ने, नागरिकबाट योजनाका प्रस्ताव माग गर्ने, वडास्तरमै परियोजना संकलन गर्ने र प्राथमिकता तोक्ने, त्यसपछि नगर वा गाउँसभाबाट परित गराउनेजस्ता प्रक्रिया पालना गरिएको निर्वाचित प्रतिनिधिले दाबी गरे । महत्वपूर्ण निर्णय र सूचना प्रसार गर्न केही स्थानीय एकाइले एफएम रेडियो, औपचारिक पत्र, निर्वाचित प्रतिनिधि एवं सम्बन्धित व्यक्तिजस्ता औपचारिक र अनौपचारिक माध्यमको उपयोग गरिएको पाइयो । नागरिक एवं अन्य सरोकारवालाले भने गाउँस्तरीय बैठक हतारमा गरिएको, जनताको अपेक्षाकृत सहभागिता नभएको र उनीहरूसँग प्रभावकारी अन्तरक्रिया नगरिएको गुनासो गरे ।

५. २. २. बजेट विनियोजन

डीआरसीएनका अधिल्ला अध्ययनले देखाएँभै यसपटक पनि स्थानीय सरकारले बजेटको ठूलो अंश पूर्वाधार विकासमा विनियोजन गरेको पाइयो । वडास्तरीय योजनाका लागि अधिकांश स्थानीय सरकारले बजेटको सीमा तोकिदिएका थिए भने योजना तर्जुमा गर्न निर्देशिका पनि बनाइदिएका थिए । निर्वाचित प्रतिनिधिले जनसंख्या र भूगोललाई आधार मानेर बजेटको सीमा तोकिएको दाबी गरे । ताप्लेजुङ जिल्लाको आठराई त्रिवेणी नगरपालिकाले प्रत्येक वडाका लागि निर्देशिकामार्फत परियोजनाको अधिकतम संख्या तोकिदिएको थियो । ८० लाख बजेट सीमा भएका वडाले २० भन्दा बढी परियोजना बनाउन नपाउने र एक करोड बजेट सीमा भएका वडाको लागि भने २५ ओटासम्म परियोजना छनौट गर्न पाउने व्यवस्था गरेको थियो ।

^{१४} स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको दफा २४ ।

^{१५} स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको दफा २४ ।

अधिकांश स्थानीय सरकारले धेरै र साना परियोजनाभन्दा ठूला तर थोरै परियोजना सञ्चालन गर्ने बताए । डीआरसीएनले गरेको अनुसन्धानमा उल्लेख भएअनुसार अधिल्लो आर्थिक वर्षमा स्थानीय सरकारको बजेटको ठूलो अंश स-साना परियोजनामा छारिएको थियो । कुराकानी गरिएकामध्ये धेरैते त्यसरी छारेको बजेटले खासै राम्रो प्रतिफल नदिने बताएका थिए । प्युठानको मल्लरानी नगरपालिकाले अधिल्लो आर्थिक वर्षमा ७०० योजना सञ्चालन गरेकोमा यो आर्थिक वर्षमा घटाएर ३०० योजना मात्र छानौट गरेको थियो । त्यसैगरी, रूपन्देहीको तिलोत्तमा नगरपालिकाको एउटा वडाले अधिल्लो वर्ष ६० योजना भए पनि यो आर्थिक वर्षमा १७ ओटा मात्र बनाएको थियो ।

संघीय एवं प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारसँग आवश्यक परामर्श नगरी उसका निम्न विभिन्न शीर्षकमा बजेट विनियोजन गरेका थिए । कतिपय स्थानीय सरकारले आवश्यक नभएको विषयमा संघ र प्रदेश सरकारबाट बजेट विनियोजित भएको बताए । कास्कीको एक गाउँपालिकाका अधिकृतले बताएअनुसार संघीय सरकारले देशभरिका स्थानीय सरकारलाई उस्तै बजेट शीर्षकमा छुट्ट्याइएको लगभग २० लाख रुपैयाँ खर्च हुन सकेको थिएन । “मलेरियाको रोकथामका लागि छुट्ट्याइएको बजेट मनाडजस्तो हिमाली जिल्लामा काम लाग्ने त कुरा भएन,” उनले भने । रोल्पा, ताप्लेजुङ र प्युठानजस्ता जिल्लामा समेत यस्तै गुनासा सुनिएका थिए । प्रदेश सरकारले यी जिल्लाका स्थानीय एकाइका लागि वहुउद्देशीय भवन तथा रङ्गशाला निर्माण गर्न बजेट छुट्ट्याइएका थिए । स्थानीय जनप्रतिनिधिले यस्ता पूर्वाधार उनीहरूको प्राथमिकतामा नरहेको बताए । “रङ्गशाला होइन, वडा कार्यालयको भवन हाम्रो प्राथमिकता हो,” प्युठानमा एक जनप्रतिनिधिले डीआरसीएनसँग भने ।

५. २. ३. योजना कार्यान्वयन

खर्चका आधारमा स्थानीय सरकारले धेरै परियोजना उपभोक्ता समिति बनाएर र केही खुला टेन्डरमार्फत कार्यान्वयन गरे । ताप्लेजुङका केही स्थानीय एकाइले एक करोडभन्दा बढी बजेटका परियोजनाहरू टेन्डरबाट र सोभन्दा कम लागतका परियोजनाहरू उपभोक्ता समितिमार्फत कार्यान्वयन गरे । जनसहभागिता र अपनत्व बढाउन उपभोक्ता समितिको अवधारणा ल्याइएको भए पनि त्यस्ता समितिमार्फत गरिएका काममा धेरै गुनासा आए । मूलतः यस्ता समितिले राजनीतिक भुकाव राखेको, जवाफदेहिताका उपायहरू पूर्णरूपमा अवलम्बन नगरेको र कतिपय सन्दर्भमा परियोजना आफूले कार्यान्वयन नगरी ठेक्कामा दिएको उदाहरणसमेत भेटिए । केही स्थानीय एकाइमा यस्ता समितिले नक्कली रसीद र फर्जी कागजात बुझाएको आरोप थियो भने त्यस्ता परियोजनाको प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कन नभएको गुनासो पनि थियो । परियोजनाको कुल खर्चमा स्थानीय उपभोक्ता समितिले केही प्रतिशत योगदान गर्नुपर्ने प्रावधान थियो । डीआरसीएन पुगेका स्थानीय एकाइमा उपभोक्ता समितिले शून्यदेखि ४० प्रतिशतसम्म योगदान गर्नुपर्ने प्रावधान भेटियो । स्थानीय जनप्रतिनिधिले उपभोक्ताहरू त्यस्तो खर्च बेहोर्न अनिच्छुक भएको बताए । यस्ता उपभोक्ता समितिहरू गाउँस्तरको खानेपानी, वन संरक्षण, जनचेतना जगाउनेजस्ता कार्यक्रममा प्रभावकारी भए पनि निर्माण गर्नुपर्ने र धेरै सामान खरिद गर्नुपर्ने विकासका ठूला परियोजनामा प्रभावकारी नहुने डीआरसीएनले अन्तर्वार्ता गरेका सरोकारवालाले बताए ।

परियोजनामा काम गर्ने प्राविधिक कर्मचारीको कमीका कारण कार्यान्वयनमा समस्या देखियो । उदाहरणका लागि, ताप्लेजुङको फुङ्लिङ नगरपालिकामा सञ्चालित १९२ परियोजनाका लागि जम्मा दुईजना मात्र इन्जिनियर थिए । उपभोक्ता समिति गठन, योजना सम्झौता, तिनका लागि अभिमुखीकरण गर्न र परियोजना लागु गर्न समय लाग्ने भएकाले यो आर्थिक वर्ष पनि अन्त्यतिर हतारमा परियोजना कार्यान्वयन गरिने आशंका गरिएको थियो । अधिल्ला प्रतिवेदनमा उल्लेख भएर्है, यसपटक पनि लक्षित समूह एवं सामाजिक क्षेत्रले आवश्यक बजेट नपाएको गुनासा दोहोरिए । चितवनको एक नगरपालिकामा सीमान्तकृत समुदायको नाममा छुट्ट्याइएको बजेट नाला बनाउन प्रयोग

गर्ने निर्णय विरोधपछि बदर गरिएको थियो । डीआरसीएनको अधिल्लो प्रतिवेदनमा स्थानीय सरकारले आर्थिक वर्षको अन्त्यमा बजेट खर्च गरेको घटनालाई प्राथमिकतासाथ उल्लेख गरिएको थियो । यद्यपि केही स्थानीय सरकारले भने परियोजनाको कार्यान्वयन एवं अनुगमनका लागि वार्षिक कार्याविधि योजना लागू गर्दै सो अभ्यासमा परिवर्तन ल्याउने प्रयास गरेको पाइयो ।

५.३. कर निर्धारण तथा आम्दानी

संविधानको अनुसूची ८ तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले स्थानीय सरकारलाई विभिन्न शीर्षकमा कर संकलन गर्ने अधिकार दिएको छ ।^{१६} कर संकलनबाट हुने आम्दानी स्थानीय सरकारको चासोमध्ये एक महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । त्यसैले स्थानीय सरकारहरूले कर संकलनको दर एवं दायरा फराकिलो बनाउने कोशिस गरे । स्थानीय आम्दानीका मुख्य स्रोतहरूमा घटना दर्ता शुल्क, मालपोत, सम्पत्ति एवं साना व्यवसाय कर, प्राकृतिक स्रोतको उपयोगमा लगाइएका कर आदि हुन् । कर नीतिमा एकरूपताको अभाव एवं अधिकार क्षेत्रको अस्पष्टताका कारण धेरै स्थानीय सरकारले आवश्यक प्रक्रिया नपुऱ्याई कर निर्धारण गरे । डीआरसीएनको अधिल्लो प्रतिवेदनमा करवृद्धिले सृजना गरेको व्यापक चासो एवं विवाद बढाए गएपछि संघीय सरकारले स्थानीय सरकारलाई कर नीति परिमार्जन गर्न परिपत्र जारी गरेको उल्लेख थियो ।^{१७} पछिल्लो समय प्रदेश सरकारले पनि प्रादेशिक वित्तीय ऐनमार्फत अनियन्त्रित एवं दोहोरो करको समस्या सम्बोधन गर्न खोजेको पाइयो । उदाहरणका लागि, सुदूरपश्चिम प्रदेशले नदीबाट निकालिने बालुवा र गिटीमा लगाइने कर निर्धारण गरेको थियो ।

विपक्षी दल र नागरिक समाजको विरोधपछि करको दर परिमार्जन गरिएको धेरै उदाहरण डीआरसीएनले फेला पारेको थियो । चितवनको रत्ननगर नगरपालिका, पर्साको सखुवा प्रसौनी नगरपालिका र रुपन्देहीको तिलोत्तमा नगरपालिकामा कर परिमार्जन गरिएको पाइयो । स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिले भने आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेर कर निर्धारण गरेको र करको विरोधमा आएका गुनासा उचित नभएको दावी गरे । “हामीलाई एकीकृत सम्पत्ति कर संकलन गर्ने अधिकार दिइएको थियो तर पछि संघीय वित्तीय कानूनमा परिमार्जन गरेर सो कर उठाउन रोकियो । हाम्रो आम्दानी क्षमतामा हास भयो,” तिलोत्तमा नगरपालिकाका एक सरकारी कर्मचारीले डीआरसीएनलाई बताए । एकीकृत सम्पत्ति कर संकलन गर्न बन्देज लगाएपछि अपेक्षित वार्षिक आम्दानी उठाउन हम्मे पर्ने सीमित आम्दानी स्रोत भएका स्थानीय सरकारको गुनासो थियो ।

के स स्टडी ५: एकीकृत सम्पत्ति कर उठाउन अदालतद्वारा रोक

पोखरा महानगरपालिकाले एकीकृत सम्पत्ति कर संकलन गर्ने उद्देश्यले आर्थिक ऐन २०७५ पारित गयो । सो कानूनका आधारमा महानगरपालिकाले एकीकृत सम्पत्ति कर उठाउन थालेपछि तीनजना नागरिकले पोखरा उच्च अदालतमा मुद्दा दायर गरे । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले स्थानीय सरकारलाई एकीकृत सम्पत्ति कर संकलन गर्ने अधिकार दिएको थियो । तर पछिल्लो संशोधनमार्फत सो अधिकार खारेज गरिएको थियो । सम्पत्तिमा दोहोरो कर लगाइएकाले संविधानले सुनिश्चित गरेको नागरिकको निजी सम्पत्तिको हक उल्लंघन भएको गुनासो गर्दै महानगरपालिकाले पारित गरेको सम्पत्ति करविरुद्ध मुद्दा हालिएकोथियो । दोहोरो करका कारण नागरिकमा अनावश्यक आर्थिक भार थापिएको आरोप पनि थियो । मुद्दा दर्ता गर्नेहरूले महानगरको कानूनले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनसमेत उल्लंघन गरेको तर्क गरेका थिए । अदालतले महानगरपालिकालाई एकीकृत सम्पत्ति कर संकलन नगर्न अन्तरिम आदेश जारी गयो ।

^{१६} स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकारअन्तर्गत स्थानीय कर (सम्पत्ति कर, घर भाडा कर, घर तथा जग्गा दर्ता गर्दा लिइने शुल्क, सवारी कर), सेवा शुल्क, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, जग्गा कर (जग्गा आम्दानी), जरिमाना तथा मनोरञ्जन कर पर्छन् ।

^{१७} कृष्ण आचार्य । २०७५ । “दोहोरो र अस्वाभाविक करको समस्या समाधान गर्न अर्थ समितिको निर्वैश्वान” । साउन २९ ।

(<https://www.kantipurdaily.com/news/2018/08/14/153423825048689880.html>)

संघीय संरचनाअन्तर्गत गठन भएको स्थानीय सरकारले ह्वातौ कर बढाएको आम बुझाइ रह्यो भने सो बुझाइ गलत भएको स्थानीय सरकारको दावी थियो । “कर बढेकोमा संघीयतालाई आधारहीन दोष लगाइएको छ । हामीले त पछिल्लो २० वर्षमा परिमार्जन नगरिएको करलाई अद्यावधिक मात्र गरेका हौं,” पर्साको सखुवा प्रसौनी नगरपालिकाका एक जनप्रतिनिधिले भने । केही स्थानीय निकायले पुरानै करको संरचना कायम राखे भने कर घटाइएका केही अपवाद उदाहरणसमेत थिए । भापाको कचनकवल गाउँपालिकाका एक कर्मचारीले केही कर र शुल्क घटाइएको बताए । “कर बढाएर नागरिकमा थप आर्थिक भार पार्नुभन्दा विद्यमान कर तिर्न प्रोत्साहन गर्नेतर्फ हाम्रो जोड रह्यो,” गाउँपालिका प्रमुखले डीआरसीएनसँग भने । खासगरी अधिकार क्षेत्र वाभिएका विषयमा स्थानीय सरकार र संघीय एकाइबीच द्वन्द्व सुरु भएको बताइयो । उदाहरणका लागि कास्की जिल्लाको मादी गाउँपालिका र अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्रबीच आम्दानी कसले र कसरी उठाउने भन्ने विषयमा अन्यौल उत्पन्न भएको थियो ।

५.४. कर्मचारी र पूर्वाधार

निजामती कर्मचारी समायोजनको काम अहिलेसम्म नसकिएका कारण सबै स्थानीय एकाइले कर्मचारी अपुग भएको बताए ।^{१८} कर्मचारी अभावबाहेक आवश्यक पूर्वाधारको कमी पनि सबै स्थानीय एकाइको साभा गुनासो थियो । कार्यालयका लागि आवश्यक ठाउँ नभएको, इन्टरनेटको चुस्त सुविधा नभएको, कम्प्युटरलगायत अन्य स्रोतको कमी भएको गुनासो सबैतर सुनियो । कर्मचारी र स्रोतको कमी शहरी र ग्रामीण, पहाड र तराई, तथा पुराना र नयाँ बनेका नगरपालिकाअनुसार फरक-फरक थियो ।^{१९} प्रशासनिक पदभन्दा विषयगत शाखाहरूमा प्राविधिक कर्मचारीको ठूलो अभाव थियो ।

केस स्टडी ६: स्थानीय एकाइमा कर्मचारी अपुग, पूर्वाधारको कमी

इलामको सूर्योदय नगरपालिका र रोड गाउँपालिकामा पूर्वाधारको कमी एवं आवश्यक कर्मचारी अपुग भएका कारण दैनिक कार्य सञ्चालन तथा सेवा प्रवाह प्रभावित भएको पाइयो । २०७५ असोजमा सूर्योदय नगरपालिकामा आवश्यक १३१ पद (२४ जना प्राविधिक र १०७ जना गैरप्राविधिक) मध्ये ९१ जना कर्मचारी मात्रै उपलब्ध थिए । चार वडा हेत दुई सचिवमात्र खटिएको पाइयो । कृषि एवं पशु कार्यालयको व्यवस्थापनमा तल्लो तहका कर्मचारी खटाइएका थिए । सब-इन्जिनियर कम्प्युटर अपरेटरका रूपमा पनि काम गरिरहेका र महिला तथा बालबालिका कार्यालयका कर्मचारी वडा सचिवको भूमिकामा थिए ।

त्यसैगरी रोड गाउँपालिकामा लगभग २५ पद रिक्त थिए । गाउँपालिका उपाध्यक्षका अनुसार एक स्वास्थ्य कर्मचारीलाई वडा सचिवका रूपमा काममा लगाइएको थियो । एकै कर्मचारीले धेरैथरी काम गर्नु परेकाले सेवा प्रवाह सुस्त भएको बताइयो । केही महिनापहिले सहकारी कार्यालय गाउँपालिकाको मातहतमा आएको थियो तर सो कार्यालय व्यवस्थापन गर्न आवश्यक कर्मचारी थिएनन् । तीन वडा कार्यालय भाडामा लिइएका साँध्याकोठामा सञ्चालित थिए । एउटा वडामा त इन्टरनेटलगायत सञ्चारका कुनै साधन उपलब्ध थिएनन् । अरु दुई वडामा इन्टरनेट र कम्प्युटर भए पनि ती उपकरण सञ्चालन गर्ने कम्प्युटर अपरेटर थिएनन् । यसबाट सेवा प्रवाह र दैनिक कार्य सञ्चालन प्रभावित भएको थियो ।

कर्मचारी एवं पूर्वाधारको कमी मूलतः जिल्ला सदरमुकाम र शहरबाट टाढा रहेका गाउँपालिकामा बढी थियो । डोटी, सुखेत, रोल्पा, प्युठान, सोलुखुम्बु र ताप्लेजुङ्जस्ता पहाडी जिल्लाका अधिकांश स्थानीय एकाइले कर्मचारी र पूर्वाधारको व्यापक कमी भएको गुनासो गरे । प्युठानको स्वर्गद्वारी नगरपालिकामा ७१ जना कर्मचारी आवश्यक भएकोमा ४० जनामात्रै उपलब्ध थिए । नौओटा वडाका लागि जम्मा तीनजना वडा सचिव खटिएका थिए । सोही जिल्लाको

^{१८} स्थानीय एवं प्रदेश तहमा कर्मचारी अपुग भएकाले संघीय संसदले ‘कर्मचारी समायोजनसम्बन्धी अध्यादेश २०७५’ जारी गरेको छ ।

^{१९} २०७० चैतसम्म जम्मा ५८ नगरपालिका थिए, ती सबैका मुख्य कार्यालयहरू र प्रशासनिक पूर्वाधार मौजुद थिए । २०७१ जेठमा ७२ नयाँ नगरपालिका थपिए । पछिल्लो पुनर्सरचनापश्चात २९३ नगरपालिका पुगेका छन् भने ४६० गाउँपालिका छन् । नयाँ नगरपालिकाका लागि अहिलेसम्म आवश्यक पूर्वाधार र प्रशासनिक कार्यालय पुगेको छैन ।

मल्लरानी गाउँपालिकामा पशु कार्यालयको एक प्राविधिक कर्मचारीलाई बडा सचिवको जिम्मेवारी दिइएको थियो । पुरानो राज्यसंरचनामा क्षेत्रीय प्रशासनिक केन्द्र रहेका सुर्खेतको वीरेन्द्रनगर र डोटीको दिपायल सिलगढीजस्ता स्थानीय एकाइमा भने कर्मचारी र पूर्वाधार तुलनात्मक रूपमा राम्रो रहेको पाइयो ।

तराईका भित्री क्षेत्रका स्थानीय एकाइहरू पनि अपुग कर्मचारी एवं कम पूर्वाधारको भरमा काम गरिरहेका थिए । भाषा एवं सांस्कृतिक भिन्नताको कारण कर्मचारीले केही स्थानीय एकाइमा काम गर्न नचाहेको उदाहरण पनि भेटिए । रुपन्देहीको अवधी भाषा बहुल क्षेत्रमा काम गर्ने एक कर्मचारीले आफू नेपाली भाषा बोलिने क्षेत्रमा सरुवा हुन चाहेको बताए । अधिकांश कर्मचारीले सेवा अवधि पूरा नगरी सरुवा लिएर आफूले रुचाएको क्षेत्रमा जाने गरेको सो स्थानीय एकाइका जनप्रतिनिधिले बताए र कर्मचारी स्थिर भएर काम नगरेकोमा उनीहरू दिक्कदार भएका थिए । अन्य केही स्थानीय तहमा भने जनप्रतिनिधिले केन्द्रबाट खटाइएका कर्मचारी हाजिर गराउन अस्वीकार गरेको पनि भेटियो । सुर्खेतको वीरेन्द्रनगर नगरपालिकाले हाजिर गर्न अस्वीकार गरेका कर्मचारीले अदालतमा मुद्दा दायर गरेका थिए । अदालतले कर्मचारीको पक्षमा फैसला गरेपछि मात्र उनीहरू नगरपालिकामा काम गर्न थालेका थिए ।

केस स्टडी ७: प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको पटकपटक सरुवाले स्थानीय सरकारको काममा बाधा^{२०}

छोटो समयमा धेरैपटक प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतलगायत अन्य मुख्य कर्मचारीहरू परिवर्तन हुनाले धेरै स्थानीय सरकारको कार्य सञ्चालन प्रभावित भएको थियो । डीआरसीएनले धनुषाको एक नगरपालिकामा २०७५ कात्तिकमा भेटेका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत २०७४ असोजपछि सरुवा भएर आएका चौथो अधिकृत थिए । नगरपालिकाले पारित गरेका कानूनवारे जिज्ञासा राख्दा ती अधिकृतले आफू एक महिनाअधि मात्रै त्यहाँ खटिएका कारण अनभिज्ञ रहेको बताए । नगरपालिकाले पारित गरेका कानून राजपत्रमा प्रकाशित नगरेकोबारे पनि उनी अनभिज्ञ थिए ।

पहाडी दुर्गम क्षेत्रको अवस्था अझै गम्भीर थियो । डीआरसीएनको अनुसन्धान तथा मिडिया अनुगमनबाट प्राप्त विवरणअनुसार जाजरकोटको शिवालय गाउँपालिकामा पाँचपटक र कुशो गाउँपालिकामा छपटक प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत परिवर्तन भइसकेका थिए । यसैगरी दैतेखेको गुराँसे गाउँपालिकामा चारपटक र सुर्खेतको बराहताल गाउँपालिकामा छपटक प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत फेरिएका थिए । संघीय कर्मचारीहरू गाउँपालिकामा सरुवा हुन नमान्त, मुख्य प्रशासकीय अधिकृत र निर्वाचित जनप्रतिनिधिबीच ढन्ढ बढ्नु स्थानीय एकाइसँग परामर्श नगरी संघीय सरकारले प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत खटाउनुजस्ता कारणले प्रशासकीय कर्मचारी पटकपटक फेरिएका थिए ।

५.५. तालिम तथा क्षमता अभिवृद्धि

नयाँ संरचनावारे बुझ्न आफूले पाएका तालिम उपलब्धमूलक रहेको निर्वाचित जनप्रतिनिधिले बताए । अहिलेसम्म उपलब्ध तालिम अन्य जनप्रतिनिधिभन्दा पालिका प्रमुख, उपप्रमुख तथा महिला प्रतिनिधि केन्द्रित थियो । उनीहरूले ती तालिमका कारण आफ्ना भूमिकाबारे बढी प्रस्त हुन पाएको बताए । २०७५ साउनपछि त्यस्ता तालिमहरूमा कमी आएको डीआरसीएनले पायो । बडाध्यक्ष तथा बडा सदस्यहरूले आफूलाई त्यस्ता तालिममा सहभागी हुनबाट वञ्चित गरिएकोमा गुनासो गरेका थिए । उनीहरूले नियमित तालिमको आवश्यकता पर्नेमा जोड दिएका थिए । पर्साको सखुवा प्रसौनी गाउँपालिकालगायत केही स्थानीय सरकारले तालिम तथा क्षमता अभिवृद्धिका लागि बजेट नै छुट्ट्याएका थिए ।

सबै स्थानीय एकाइमा निर्वाचित प्रतिनिधि तथा स्थायी कर्मचारीलाई क्षमता अभिवृद्धिका लागि नियमित र प्रभावकारी तालिमको आवश्यकता औल्याइएको थियो । प्रशासकीय काम, कानून निर्माण तथा न्यायिक समितिका लागि क्षमता

^{२०} भीमबहादुर सिंह र ज्योति कटुवाल । २०७५ । छपटक फेरिए अधिकृत । मंसिर ६ ।

(<https://www.kantipurdaily.com/news/2018/11/22/154285103669295205.html>)

वृद्धि आवश्यक रहेको डीआरसीएनले अन्तर्वार्ता लिएका प्रतिनिधि र कर्मचारीले बताए । विभिन्न विषयगत कार्यालयमा काम गरेका कर्मचारीलाई स्थानीय एकाइमा खटाइएकाले उनीहरूका लागि तालिम तथा अभिमुखीकरण तत्काल जरुरी भएको बताए । “म वडा सचिव नियुक्त हुनुअघि जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा काम गर्हँ । यहाँ खटिनुअघि मलाई कुनै तालिम दिइएन । त्यसैले यहाँ अभ्यस्त हुन र यहाँको काम सिक्न मलाई समय लाग्यो,” ताप्लेजुङको फुइलिङ नगरपालिकाका एक कर्मचारीले डीआरसीएनलाई बताए । अघिल्लो अध्ययन ताका जिल्ला समन्वय समितिले केही तालिम दिन थालेको भए पनि ती तालिमहरू नियमित सञ्चालन गरिएनन् । जिल्ला समन्वय समितिका सदस्यले आफ्ना भूमिकावारे अझै स्पष्ट भइनसकेको डीआरसीएनलाई बताए ।

५.६. समावेशिता तथा सशक्तीकरण

डीआरसीएनको पूर्व अध्ययनले देखाएजस्तै दलित र महिला जनप्रतिनिधिलाई निर्णय प्रक्रियामा समावेश हुन विभिन्न चुनौती र अवरोधहरू यसपटक पनि पाइयो । मुख्य बैठक र निर्णयबारे उनीहरूलाई थाहा नदिइएको र उनीहरूको भूमिका कागजातमा हस्ताक्षर गर्नेमा नै खुम्चिएको अधिकांश दलित र महिला प्रतिनिधिको गुनासो थियो । साथै आफू सामेल नभएका बैठकका निर्णयमा पनि हस्ताक्षर गराउने गरेको उनीहरूले बताए । थुप्रै स्थानीय एकाइका कार्यकारी समितिमा रहेका पुरुषहरूले महिला उपप्रमुखको अधिकारको अवमूल्यन गरेको उपप्रमुखहरूको गुनासो थियो ।

केस स्टडी ८: स्थानीय भाषा नै औपचारिक भाषा

इलामको मासेबुङ गाउँपालिकाको वडा नं ५ ले लिम्बु भाषालाई औपचारिक भाषा घोषणा गरेको छ । सो वडामा ६० प्रतिशत लिम्बु छन् भने गाउँपालिकामा ४३ प्रतिशत लिम्बुको बसोबास छ । पहिचानवादी दल राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टीबाट निर्वाचित वडाअध्यक्षले सो निर्णयको प्रशंसा गर्दै भने, “हामीले दश वर्ष लामो जनयुद्ध र त्यसपछिका जनआन्दोलन सीमान्तकृत आदिवासी समुदायलाई संस्कृति र पहिचानको अपनत्व दिलाउन गरेका हाँ । त्यही उद्देश्य प्राप्त गर्न हामीले यो निर्णय लिएका छौं ।”

सो निर्णयको औपचारिक घोषणा गर्न आयोजित कार्यक्रममा गाउँपालिका अध्यक्षले आफूहरूले संवैधानिक अधिकारको उपयोग गरेको बताए । साथै प्रदेश सभाका एक सदस्यले बहुसंख्यक वडाबासी आफ्नो मातृभाषा बोल्ने र नेपाली भाषामा राम्रोसँग बोल्न नजान्ने भएकाले सो निर्णय लिइएको बताए । यो निर्णयले प्रशासकीय कामको प्रभावकारिता बढाए र स्थानीय सरकारले गरेका यस्ता निर्णयको सम्मान गर्दै प्रदेश सभाले कानून बनाउने उनले आश्वासन दिए ।^{१९}

स्थानीय सरकारमा समावेशिताको अनिवार्य प्रावधान राख्नुका केही सकारात्मक परिणाम देखियो । आफूले पाएको अवसर र काम गर्ने अनुभवले धेरै कुरा सिकाएको महिला प्रतिनिधिले बताए । महिला प्रतिनिधिमध्ये पहिले नै नेतृत्व तहमा अनुभव बटुलेका र उच्च शिक्षा प्राप्त गरेका प्रतिनिधिले आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्दा अरू महिला प्रतिनिधिभन्दा बढी आत्मविश्वासी पाइए । अनुभव नभएका र उच्च शिक्षा हासिल नगरेका महिला प्रतिनिधिले भने अनुभवी महिला प्रतिनिधिबाट सल्लाह सुझाव लिने गरेका थिए । दुई जिल्लामा स्थानीय एकाइका महिला उपप्रमुखहरूले अनुभव र ज्ञान आदानप्रदान गर्ने उद्देश्यले अनौपचारिक सञ्जाल बनाएका थिए ।^{२०}

५.७. न्यायिक समिति

पर्सा जिल्लाको एउटा स्थानीय एकाइवाहेक डीआरसीएनले अध्ययन गरेका सबै स्थानीय एकाइमा न्यायिक समिति बनेका थिए । केही स्थानीय एकाइमा भने वडास्तरीय मध्यस्थता समिति गठन भएका थिए ।^{२१} अध्ययन गरिएका

^{१९} यो प्रतिवेदनको केस स्टडी ९ हेर्नुहोला, ‘महिला उपप्रमुखहरूले अनुभव साटन सञ्जाल बनाए’ ।

^{२०} स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको दफा ४६-५३ ले न्यायिक समितिलाई वडास्तरीय मध्यस्थता समितिमार्फत वा नियमित न्यायिक प्रक्रियामार्फत सामान्य विवाद मिलाउने अधिकार दिएको छ ।

स्थानीय एकाइका बहुसंख्यक वडाहरूमा मध्यस्थता समिति निर्माण गर्ने प्रक्रिया सुरु गरिएको थियो । रुपन्देहीको तिलोत्तमा नगरपालिकाका एक प्रतिनिधिले वडामा आवश्यक योग्यता भएको सदस्य नभएकाले वडास्तरीय मध्यस्थता समिति गठन गर्न नसकेको बताए । सुर्खेतको वीरेन्द्रनगर नगरपालिका, सोलुखुम्बुको सोलुदुधकुण्ड नगरपालिका र कञ्चनपुरको भीमदत्त नगरपालिकाजस्ता स्थानीय एकाइले न्यायिक समितिका लागि निर्देशिकासमेत जारी गरेका थिए ।

अध्ययन गरिएका स्थानीय एकाइहरूमा भापाको विर्तामोड नगरपालिकाको न्यायिक समितिमा २०० मुद्दा दर्ता गरिएको भेटियो भने डोटीको पूर्वीचौकी गाउँपालिकामा जम्मा चार मुद्दा दर्ता भएको थियो । केही स्थानीय एकाइहरूमा भने न्यायिक समितिभन्दा प्रहरी चौकी र मौजुदा अदालत सहज पहुँचमा रहेकाले न्यायिक समितिमा कम संख्यामा मुद्दा दर्ता भएको बताइयो । दर्ता भएका मुद्दामध्ये जग्गासम्बन्धी भगडा, घरेलु हिँसाका घटना, पारपाचुके र लेनदेनसम्बन्धी भगडा बढी थिए । केही स्थानीय एकाइमा न्यायिक समिति सदस्यको क्षमता एवं स्रोतको कमीले गर्दा न्यायिक समितिले धेरै मुद्दामा मध्यस्थता गर्न नसकेको सरोकारवालाको राय थियो । छुट्टै कोठा र कानूनी सहायताजस्ता आवश्यक स्रोत नभएकाले प्रभावकारी काम गर्न नसकेको न्यायिक समितिका सदस्यहरूले गुनासो गरे । मकवानपुरको भीमफेदी गाउँपालिका र कास्कीको मादी गाउँपालिकाजस्ता केही स्थानीय एकाइले न्यायिक समितिको पूर्वाधार एवं क्षमता अभिवृद्धि गर्न बजेट छुट्टूयाएका थिए ।

केही स्थानीय तहका महिला उपप्रमुख/न्यायिक समिति संयोजकले आफ्नो काममा पुरुष प्रमुखहरूले हस्तक्षेप गर्ने गरेको आरोप लगाए । रोल्पाको एक गाउँपालिकाका कर्मचारीले डीआरसीएनलाई बताएनुसार गाउँपालिका प्रमुखले केही मुद्दाहरू न्यायिक समितिमा दर्ता नगराई व्यक्तिगत रूपमा आफैले फैसला गरेका थिए ।

के से स्टडी ९: महिला उपप्रमुखहरूले अनुभव साट्न सञ्जाल बनाए

सोलुखुम्बु र मकवानपुरमा स्थानीय एकाइका महिला उपप्रमुख/न्यायिक समिति संयोजकले एकअर्काको अनुभव साट्न जिल्लास्तरमा अनौपचारिक सञ्जाल गठन गरेका थिए । सोलुखुम्बुकी एक उपप्रमुखले उनीहरूले मौका मिल्दा भेटेर अनुभव साट्ने गरेको बताइन् । ‘विभिन्न जटिलताबारे गरेका अन्तर्किया र एकअर्कासँग साटेका अनुभवले आफ्नो भूमिका र जिम्मेवारी बुझन सहयोग पुरोको छ,’ उनले भनिन् । न्यायिक समितिका संयोजक न्यायिक प्रक्रियाबारे पूर्ण रूपमा जानकार भइसकेका छैनन् । यस्तो अनौपचारिक सञ्जाल सहयोगी हुने मकवानपुरको एक नगरपालिका उपप्रमुखले बताइन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले न्यायिक समितिका संयोजकहरूको सञ्जालबारे कुनै प्रावधान नराखे पनियस्ता अनौपचारिक पहलकदमीले आफ्ना विचार र अनुभव साट्न सहज बनाएको छ ।

न्यायिक समितिका सदस्यहरूले आफूलाई नियमित तालिम, कानूनी सहायता, कर्मचारी एवं स्रोत आवश्यक भएको बताए । क्षमता र स्रोतको कमीका कारण न्यायिक समितिले प्रभावकारी काम गर्न नसक्ने धारणा डीआरसीएनले भेटेका पत्रकार, नागरिक समाजका अगुवा एवं सर्वसाधारणको थियो । यी समस्या सम्बोधन गर्ने हेतुले धेरै स्थानीय एकाइले कानूनी सल्लाहकार नियुक्त गरे भने अरू केहीले कानूनी सहायता लिनेबारे योजना बनाउदै थिए । न्यायिक समितिबारे आम जनताले थाहा पाउन आवश्यक रहेको धेरै सरोकारवालाले बताए । आम नागरिकले न्यायिक समितिबारे थाहा पाए सो समितिले प्रभावकारी काम गर्न सक्ने उनीहरूको राय थियो ।

५.८. पारदर्शिता र जवाफदेहिता

५.८.१. स्थानीय सरकारमा पारदर्शिताका उपाय

सबै स्थानीय सरकारले महत्वपूर्ण सूचना एवं निर्णयहरू आम नागरिकसम्म पुऱ्याउन उस्तै प्रकृतिका उपाय अपनाएका थिए । उदाहरणका लागि, नगरपालिका र गाउँपालिका कार्यालयमा सूचना अधिकृत गर्ने, पालिका कार्यालय एवं

वडा कार्यालयका सूचना पाटीमा मुख्य निर्णय प्रकाशित गर्ने साथै स्थानीय पत्रिका, टिभी र रेडियोको उपयोग गर्ने आदि । केही स्थानीय एकाइमा स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिले नियमित रूपमा स्थानीय रेडियो र टिभीमा उपस्थित भएर नागरिकसँग संवाद गरेको पाइयो । उदाहरणका लागि, रोल्पाको रोल्पा नगरपालिकाले आफ्ना गतिविधि र कार्यक्रमहरू जिल्लाका तीन रेडियोमार्फत प्रसारण गर्थ्यो । सो नगरपालिकाले ‘नगरपालिकासँग रेडियो कार्यक्रम’ नामक रेडियो कार्यक्रम पनि प्रसारण गरेको थियो । स्थानीय एकाइमा पारदर्शिता कायम गर्न नागरिक समाज समूहले पनि भूमिका निर्वाह गरेका थिए ।^{२३}

स्थानीय सरकारका आ-आफ्नै वेबसाईटहरू भए पनि ती समयमा अद्यावधिक गरिएको पाइएन । केही स्थानीय सरकारले आफ्ना योजना, गतिविधि र मुख्य निर्णय राखेर मोबाइल एप समेत बनाएको भेटियो । स्थानीय सरकारमा इन्टरनेटमा आधारित प्रविधिको प्रयोग गर्ने उत्साह धेरै भए पनि इन्टरनेट सुविधा राम्रो नभएको र नागरिकमाझ इन्टरनेट-साक्षरता कम भएकाले सोको प्रयोग चाहेजस्तो हुनसकेको थिएन ।^{२४} सूचना पाटी तथा नागरिक बडापत्रमा उपलब्ध सेवा र सो सेवा प्रवाह गर्ने समयसम्बन्धी सूचना राख्ने गरिएको पनि पाइयो ।

वडा सदस्यले पनि नगरपालिकाका कार्यकारी सदस्य र नागरिकबीच सूचना प्रवाहको काम गरेका थिए । तथापि डीआरसीएनले भेटेका धेरै महिला तथा दलित महिला वडा सदस्यले भने कतिपय निर्णयबारे नगरपालिका नेतृत्वले उनीहरूलाई समेत जानकारी नगराएको गुनासो गरे । स्थानीय सरकार र नागरिकबीच दोहोरो सञ्चार स्थापित गर्न कतिपय स्थानीय एकाइले टोल विकास समिति पनि गठन गरे । टोल विकास समितिले विकास योजना तर्जुमा र छनौट गर्ने बैठक डाकिएका बेला जनसहभागिता सुनिश्चित गर्न मुख्य भूमिका निर्वाह गरेका थिए । तथापि यी समितिबारे सबैको उस्तै सकारात्मक धारणा भने पाइएन । नगरपालिकाको कार्यकारी समितिमा भएका प्रभावशाली व्यक्तिको निर्णय नै अन्तिम हुने र यस्ता बैठकहरू औपचारिकता पूरा गर्नमात्र राखिने गरिएको गुनासो सुनियो ।

केस स्टडी १०: भ्रष्टाचारको आरोपमा वडा सदस्य निलम्बित

अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले भ्रष्टाचारको मुहू दायर गरेपछि कर्णाली प्रदेशको एक स्थानीय एकाइका वडा अध्यक्षसहित स्वास्थ्य कार्यालयका एक कर्मचारी निलम्बित भए । वडा अध्यक्षले सितैमा वितरण गर्नुपर्ने ५० हजार बराबरको औपचारी बिक्री गरेको र स्वास्थ्य कार्यालयका एक कर्मचारीसँगको मिलेमतोमा फर्जी रसिद पेश गरेको आरोप थियो । वडा अध्यक्ष निलम्बित भएपछि वडा समितिकी दलित महिला सदस्यले निमित वडा अध्यक्ष भएर काम गरिरहिन् । निमित वडा अध्यक्षले भने वडा अध्यक्षले त्यस्तो भ्रष्टाचार नगरेको दाबी गरिन् । ‘हेत्यपोष्ट इन्वार्जलाई विश्वास गरेर रसिद पास गरिदिनुभएको थियो वडा अध्यक्षले । उहाँलाई भुक्त्याइएको रहेछ । उही इन्वार्जले पाँच हजार बराबरको सञ्चार खर्चको रसिद पास गराउन खोजेका थिए, मैले अस्वीकार गरौं, उनले भनिन् ।

५.८.२. स्थानीय सरकारले अपनाएका अनुगमन उपाय

साना परियोजना कार्यान्वयन गर्न औपचारिक बोलपत्र आव्वान गर्नुनपर्ने निर्णय गर्दै स्थानीय सरकारले त्यस्ता परियोजना सम्पन्न गर्न उपभोक्ता समिति गठन गरे । डीआरसीएनको पूर्व अध्ययनमा भनिएजस्तै उपभोक्ता समितिको प्रभावकारिताबारे प्रश्न उठेका थिए । त्यस्ता समितिलाई प्रभावशाली जनप्रतिनिधि तथा राजनीतिक नेताले राजनीतीकरण गर्ने गुनासो सुनिएको थियो । अध्ययन गरिएका स्थानीय एकाइहरूमा उपप्रमुखको नेतृत्वमा बनाइएको

^{२३} भेरीगंगा नगरपालिकाका सुन्दर नेपाल संस्था र युथ रेडियो क्लब, सूर्योदय नगरपालिकाको गुनासो चौतारी रेडियो कार्यक्रम, सुर्खेतको तन्त्रेरी चासो समूहजस्ता गतिविधिले स्थानीय स्तरमा पारदर्शिता कायम गराउन भूमिका निर्वाह गरेका थिए ।

^{२४} पहाडी क्षेत्र तथा तराईका भित्री भागका स्थानीय एकाइले संघीय सरकारले अनलाईन राखेका परिपत्र तथा सूचनामा समेत पहुँच पुऱ्याउन सकेका थिएनन् ।

अनुगमन समितिले त्यस्ता परियोजनाको अनुगमन गरेको पाइयो । अनुगमन समितिमा परियोजनाको प्राविधिक पक्ष हेर्न इन्जिनियरलाई सदस्य बनाइएको छ । वडाका जनप्रतिनिधिले वडास्तरीय परियोजनाको अनुगमन गरेका छन् ।

डीआरसीएनको अध्ययन दौरान त्यस्ता समितिको निष्पक्षताबारे प्रश्न उठेका थिए । परियोजना लागु गर्ने र अनुगमन गर्ने दुवैथरी मानिसहरूको उस्तै व्यक्तिगत र राजनीतिक भुकाव भएकाले अनुगमन कति निष्पक्ष भयो भन्नेमा सन्देह व्यक्त भए । विपक्षी दलका सदस्य तथा नागरिक समाजका अगुवाले स्थानीय सरकारले परियोजनाको अनुगमन राजनीतिक भुकाव राखेर गरेको आरोप लगाए । “आफ्ना पार्टी कार्यकर्ताको अगुवाइमा लागु गरिएका योजनामा स्थानीय सरकारका सदस्यले पहिल्यै साँठगाँठ गरे । पार्टीइतर मान्छेको अगुवाइमा सम्पन्न योजनालाई भने स्वीकार्न मानेनन्” प्रदेश ५ का एक नागरिक अगुवाले डीआरसीएनसँग भने ।

अन्यत्रका कतिपय स्थानीय सरकारले प्रभावकारी रूपमा परियोजना समयमै सम्पन्न गर्ने काम सबै सकेपछि मात्रै भुक्तानी स्वीकृत गर्ने प्रावधान राखे । रोल्याको रुन्टिगढी गाउँपालिकाले परियोजना सम्पन्न भइसकेर सामाजिक परीक्षण पनि सकिएपछि मात्रै भुक्तानी स्वीकृत गरेको बताइयो ।

डीआरसीएनले अध्ययन गरेका अधिकांश स्थानीय एकाइमा परियोजना चालु रहँदा नियमित वा परियोजना सकिएपछि सार्वजनिक सुनुवाइ आयोजना गरेको पाइयो । तीमध्ये एक स्थानीय एकाइमा सार्वजनिक सुनुवाइ आयोजना गर्नुपर्छ भन्नेबारे सुरुमा अनभिज्ञ रहेको मेयरले बताए । भविष्यमा भने यस्ता सुनुवाइ राख्ने आश्वासन पनि दिए । चितवनको रत्ननगर नगरपालिकामा नागरिक समाजका एक अगुवाले प्रक्रियालाई पारदर्शी बनाउन नभई केवल औपचारिकताका लागि सार्वजनिक सुनुवाइ आयोजना गरिएकोमा चिन्ता व्यक्त गरे ।

के स स्टडी ११: जिल्ला समन्वय समितिको कामबाट असन्तुष्ट दलित महिला सदस्य

दलित महिला वडा सदस्य ताप्लेजुडको एक स्थानीय एकाइको सभामा सदस्य निर्वाचित भइन् । केही समयपछि भएको जिल्ला समन्वय समितिको चुनावमा उपप्रमुखमा निर्वाचित भइन् । संविधानको धारा २२० ले स्थानीय गाउँ वा नगरसभाको सदस्यले जिल्ला समन्वय समितिको उपाध्यक्ष पदमा चुनाव लड्न पाउने अधिकार दिएको छ । सो पदमा निर्वाचित भएमा गाउँसभाको सदस्यता स्वतः खारेज हुने व्यवस्था छ । महत्वपूर्ण निर्णयमा सहभागी हुन पाइने तथा जिल्लाभरिकै नागरिकको सेवा गर्ने पाइने भएकाले वडासदस्य छोडेर उनी जिल्ला समन्वय उपप्रमुख बन्न आएकी थिइन् । उनले भनिन, “म जिल्ला समन्वय समितिको सदस्य बन्न पाउँदा हर्पित थिएँ । तर अहिले मलाई पछुते भइरहेको छ, किनभने मेरो यहाँ केही काम छैन । वडा सदस्य नै रहेकी भए बरु मलाई भोट हालेर जिताउने जनताको सेवा गरिरहेकी हुन्थैँ ।” स्थानीय एकाइले सञ्चालन गरेको सडक निर्माण परियोजनाहरू अनुगमन गर्नुवाहेक जिल्ला समन्वय समितिले अरु कुनै काम नगरेको उनले बताइन् । अनुगमनमा उनको खासै कुनै भूमिका नरहेको पनि बताइन् ।

संविधानले भने जिल्ला समन्वय समितिलाई संयोजन एवं अनुगमन गर्ने संयन्त्रका रूपमा परिकल्पना गरेको छ । तर डीआरसीएनको अध्ययनमा समितिले अहिलेसम्म प्रभावकारी काम गरेको फेला परेन । उसको दायित्वबारे अस्पष्टता, कार्यकारी अधिकार एवं स्रोतको कमीका कारण जिल्ला समन्वय समितिले गरेका अनुगमन महत्वहीन भएका थिए । अनुगमनमा सीमित प्रभाव परेको समितिका सदस्यले स्वीकारे ।

५.९. स्थानीय सरकारमा द्रन्द्व

निर्वाचित प्रतिनिधि, कर्मचारी र सर्वसाधारणसँग सम्बन्धित थुप्रै द्रन्द्वको शिकार बनेको पाइयो स्थानीय सरकार । मूलतः निर्वाचित प्रतिनिधि र सरकारी कर्मचारीबीच, प्रमुख र उपप्रमुखबीच द्रन्द्व देखियो । स्थानीय कर्मचारी र संघीय लोक सेवा आयोगबाट छानिएका कर्मचारीबीचको द्रन्द्व पनि सतहमा उत्रिएको पाइयो ।

के स स्टडी १२: विद्यालयको निहंमा स्थानीय सरकारहरूबीच द्वन्द्व

प्युठान नगरपालिकाको वडा नं १ मा पर्ने भैमेश्वरी आधारभूत विद्यालयका अधिकांश विद्यार्थी छिमेकी मल्लरानी गाउँपालिकाका बासिन्दा छन्। त्यसैले प्युठान नगरपालिकाले सो विद्यालय सञ्चालनका लागि आवश्यक बजेटको सानो अंश मात्रै छुट्टियायो। बजेट अभावका कारण शिक्षकलाई तलब दिन अप्लायारो पत्त्यो। ‘शिक्षकलाई काम गर्ने जाँगर भएन। त्यसैले विद्यालय बन्द गर्नुपर्ने अवस्थामा ‘पुगिसक्यो,’ वडा सदस्यले भने। यो समस्या समाधान गर्न मल्लरानी गाउँपालिकाले प्युठान नगरपालिकालाई पत्र लेखेर विद्यालय मल्लरानी गाउँपालिकाको वडा नं ५ मा स्थानान्तरण गर्न प्रक्रिया थाल्न आग्रह गर्यो। विद्यालय स्थानान्तरणका लागि प्रदेश ५ को मुख्यमन्त्री कार्यालयलाई पत्र पठाइएको थियो।

५.९.१. निर्वाचित प्रतिनिधि र निजामती कर्मचारीबीच द्वन्द्व

निर्वाचित प्रतिनिधि र निजामती कर्मचारीबीच चुलिएको राजनीतिक एवं व्यक्तिगत असहमतिका कारण धेरै स्थानीय एकाइको कार्य सञ्चालन प्रभावित भयो। “निर्वाचित प्रतिनिधिहरू कुनै पनि परियोजना छिटो कार्यान्वयन होस् भन्ने चाहन्छन् भने कर्मचारीहरू नियम र प्रक्रियाबारे बढी सचेत हुन्छन्,” पर्साको एक स्थानीय एकाइका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले डीआरसीएनसँग भने। निर्वाचित प्रतिनिधिले भने कर्मचारीले उनीहरूलाई नसुनेको र उनीहरूको ‘अधिकारलाई कम आँकेको’ गुनासो गरे। निजामती कर्मचारीहरू संघीय सरकारको मातहत भएकाले स्थानीय नेतृत्वप्रति जवाफदेही हुनु नपर्ने जस्तो देखियो। निर्वाचित प्रतिनिधिले त्यसैकारण आफूले ती कर्मचारीलाई नियन्त्रण गर्न नसकेको बताए। जनप्रतिनिधिअनुसार यही अवस्थाका कारण उनीहरूसँग परामर्श नगरी र कुनै सूचनाबिना प्रशासकीय कर्मचारीको पटकपटक सरुवा भएको थियो। जनप्रतिनिधि र कर्मचारी दुवै पक्षले आफ्नो जिम्मेवारी र भूमिकाबारे स्पष्ट हुँदै गएपछि विस्तारै यो द्वन्द्व समाधान हुने केहीको बुझाइ थियो। “सुरुमा हामीले एक अर्काको भूमिकाबारे बुझन सकेन्नै त्यसैले असहमति रहे तर अब धेरै कुरा स्पष्ट भएको छ,” चितवनको एक नगरपालिकाका मेयरले दाबी गरे।

५.९.२. प्रमुख र उपप्रमुखबीच द्वन्द्व

जिम्मेवारी एवं पदीय लाभका विषयमा रहेका असहमति नै गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख र उपप्रमुखबीच द्वन्द्वका मुख्य कारण थिए। धेरै गाउँ/नगरपालिकाका महिला उपप्रमुखहरूले पुरुष सहकर्मीहरूले उनीहरूको अधिकार स्वीकार्न नसकेको गुनासो गरे। केही उपप्रमुखहरूले मुख्य निर्णयहरूबारे आफूलाई सूचनासम्म नदिएको गुनासो गरे। “मेरो अनुपस्थितिमा विकासका योजना तर्जुमा गरी निर्णय गरिएछ,” मकवानपुरको एक स्थानीय एकाइकी उपप्रमुखले डीआरसीएनसँग भनिन्। यो आरोपवारे प्रमुखको राय यस्तो थियो, “महिलाहरूलाई धेरै अधिकार दिइएको छ। अब उहाँहरूले थप अधिकार मागिरहनु हुँदैन। बरु जिम्मेवारी राम्रोसँग पूरा गर्नुपर्छ।” दुवै प्रमुख र उपप्रमुख एउटै दलका थिए।

के स स्टडी १३: नगरपालिका केन्द्रबाटे प्रमुख र उपप्रमुखबीच द्वन्द्व

धनुषाको हंसपुर नगरपालिकाका प्रमुख र उपप्रमुखबीच नगरपालिकाको केन्द्रबाटे विवाद चुलियो। सुरुमा वडा नं २ को बघचौरामा तौकिएको केन्द्र पछि वडा नं ४ हंसपुर चौकमा सार्ने निर्णय गरियो। सो प्रस्ताव प्रमुखको थियो, उपप्रमुख त्यसको विरोधमा थिइन्। प्रमुखको प्रस्ताव नगरसभामा बहुसंख्यक सदस्यको भोटबाट पारित भयो। उपप्रमुखले सो निर्णयका विरुद्धपा दुई दिनसम्म अनसन बासिन् भने नगरपालिका कार्यालयमा तालाबन्दी गरिन्। ‘हरेक निर्णयमा प्रमुखले मलाई बेवास्ता गर्दैन् र कुनै पनि जिम्मेवारी निर्वाह गर्न सहयोग गर्दैनन्’ उपप्रमुखले भनिन्। प्रमुखले भने उपप्रमुखले केन्द्र नसार्ने भन्ने विषयमा नगरसभामा प्रस्ताव नराखी एकैचोटि सञ्चारमाध्यमलाई बताएर विरोध गर्न थालेको आरोप लगाए। स्थानीय नागरिक प्रमुख र उपप्रमुखको समर्थन र विरोधमा विभाजित थिए। ‘बघचौराका बासिन्दा उपप्रमुखको पक्षमा छन्, हंसपुर चौकका मान्छे प्रमुखको पक्षमा छन्’ एक स्थानीय पत्रकारले डीआरसीएनसँग भने।

सुविधाको वितरणमा पनि प्रमुख र उपप्रमुखबीचमा द्वन्द्व देखिएको थियो । धेरैजसो उपप्रमुखले गाउँ/नगरपालिकाको गाडी प्रमुखले मात्रै चढ्ने गरेको गुनासो गरेका थिए । उपप्रमुखले कार्यालयका अनेक काम गर्नुपर्दासमेत सवारी सुविधा उपयोग गर्न नपाउने तर प्रमुखले निजी कामका लागि समेत गाडी लिएर हिँड्ने गरेको बताए । महिला उपप्रमुखलाई पुरुष प्रमुखले कम महत्वका कामको जिम्मेवारीमात्रै दिँदा उनीहरूको मुख्य जिम्मेवारीमा ध्यान केन्द्रित हुन नसकेको पनि गुनासो गरे ।

५. ९. ३. विपक्षी राजनीतिक दलका निर्वाचित प्रतिनिधिहरू

कुनै एउटा राजनीतिक दलको स्पष्ट बहुमत भएका स्थानीय एकाइमा अल्पमतमा हुने दलका प्रतिनिधिले योजना र बजेट तर्जुमा जस्ता मुख्य प्रक्रियामा आफ्नो आवाज दबाइएको र प्रमुखले बहुमतको बलमा एकलौटी निर्णय गरेको गुनासो गरे । बहुमत रहेको पार्टीले आफ्नो पकड बलियो भएको बडामा बढी बजेट छुट्टियाएको पनि गुनासो पोखे । कुनै पनि राजनीतिक दलको स्पष्ट बहुमत नभएका एकाइमा भने जनप्रतिनिधिबीच समन्वयमा खासै ठूलो समस्या देखिएको थिएन ।

६. प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालन

प्रदेश सरकारले कार्य सञ्चालनमा ठूला चुनौती सामना गरिरहेका थिए । डीआरसीएनले अधिल्लो प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेखै साभा अधिकार क्षेत्रबारे कानून निर्माण नहुनु, योजना एवं नीति लागु गर्न अत्यावश्यक संस्था नवन्तु र आवश्यक कर्मचारीको अभाव भइरहनुले प्रदेश सरकारहरू प्रक्रियागत तथा कार्यविधिगत कानून निर्माण गर्ने र केही संस्था तथा विभाग खडा गर्ने काममा खुम्चिएका थिए । प्रदेश सरकारले साक्षरता अभियान, सामुदायिक स्वास्थ्य, पर्यटन अदिको प्रवर्द्धनका साथै बिमा प्रबन्धलगायत कार्यक्रम सञ्चालन गरेका थिए । उदाहरणका लागि, प्रदेश २ ले महिला साक्षरता बढाउन ‘बेटी पढाओ, बेटी बचाओ’ अभियान सुरु गरेको थियो । गत मंसिरमा अन्तर प्रदेश परिषद् बैठकले समयासीमा तोक्दै २९ वाँ दिन कार्ययोजना बनाएको थियो । त्यसपछि प्रदेश सरकारहरूले आगामी केही महिनाभित्र महत्वपूर्ण कानून निर्माण गर्न र मुख्य संस्थाहरू बनाउन सकिने अपेक्षा गरेका थिए ।

के स्टडी १४: विरोधका बाबजुद सुदूर पश्चिम प्रदेशले नाम र राजधानी तोक्यो

प्रदेश ७ को २०७५ असोज १२ मा बेसेको सभाले विपक्षी दलहरूको विरोध र बहिष्कारका बाबजुद मतदानमार्फत प्रदेशको नाम र राजधानी तोकेको थियो । सभाले प्रदेशको नाम ‘सुदूरपश्चिम प्रदेश’ तय गयो भने कैलालीको गोदावरी नगरपालिकामा पर्ने तेघारीलाई राजधानी घोषणा गयो । नेपाल कम्प्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) का प्रदेश सांसदको नेतृत्वमा नाम र राजधानी निर्धारण गर्न गठन गरिएको अध्ययन समूहले अधि सारिको प्रस्तावलाई ५३ मध्ये ३६ सांसद (अर्थात दुई तिहाइभन्दा बढी) का मतले पारित गरियो । प्रस्तावको पक्षमा मत हाल्ने ३६ सांसद सबै नेकपाका थिए । ५३ जना सांसदले बनेको प्रदेश सभामा ३९ जना नेकपासम्बद्ध छन् भने नेपाली काँग्रेसका १२ जना र राष्ट्रिय जनता पार्टी (राजपा) का दुई सांसद छन् । दुवै विपक्षी दलका सांसदले सभामा नाम र राजधानीको प्रस्तावको विरोध गरे, मतदान प्रक्रिया बहिष्कार गरे र राजधानी तोक्ने काम ‘अनुचित ढंगले गरिएको र त्यसमा प्रभावशाली नेताको व्यक्तिगत एवं आर्थिक स्वार्थ हावी भएको’ आरोप लगाए ।

सुरुमा अस्थायी राजधानी तोक्दा स्थायी राजधानी कैलालीको धनगढीलाई बनाउनुपर्छ भन्ने र डोटीको दिपायल तोकिनुपर्छ भन्ने प्रतिस्पर्धी दावी सार्वजनिक भएका थिए । धनगढीमा भेटिएका धेरै सरोकारवालाले दिपायल उचित विकल्प हुनसक्ने राय व्यक्त गरेका थिए । दुर्गम पहाडी भेगका जनताको सहज पहुँच हुने दिपायलजस्तो विकल्प छोडेर मुख्य सहर धनगढीबाट राजधानी गोदावरी सानु तकसंगत छैन भन्ने उनीहरूको मत थियो । डीआरसीएनले कुराकानी गरेका केही मुख्य सरोकारवालाले गोदावरी ठूलो जंगल क्षेत्र भएकाले राजधानी बसाउँदा त्यो सोत मासिने र दुरुपयोग हुने सन्देह व्यक्त गरे । गोदावरीलाई राजधानी तोक्ने निर्णय विरुद्ध सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दायर भएको थियो ।

सातमध्ये चार प्रदेशले नाम, स्थायी राजधानी र औपचारिक कामकाजको भाषा तोक्न सकेका थिएनन् । प्रदेश २, प्रदेश ३ र प्रदेश ५ मा नाम, राजधानी तथा भाषा तय गर्न विशेष समिति गठन भए पनि प्रदेश १ ले त्यसतर्फ कुनै कदम चालेकै थिएन । प्रदेश ३ र प्रदेश ५ मा स्थायी राजधानीमा प्रतिस्पर्धी दाबी थियो भने प्रदेश १ र प्रदेश २ मा प्रदेशको नाममा विवाद थियो ।

के से स्टडी १५: सीमान्तकृत महिला सदस्यका लागि प्रदेशसभा सशक्तीकरणको मञ्च

कर्णाली प्रदेशसभामा समानुपातिक तर्फबाट सांसद बनेकी एक दलित महिला सदस्यलाई सुरुमा सभामा बोल्न अप्यारो लाग्यो । साथै संसदीय बहसमा सहभागी हुन हिँच्कचाउँथिन् । हिमाली क्षेत्रको सीमान्तकृत समुदायमा हुकेकी उनले पहिले कहिल्यै पनि सार्वजनिक मञ्चमा बोलेकी थिइनन् साथै उनलाई नेपाली भाषा राम्रोसँग बोल्न पनि आउदैनयो । ‘मैले सभामा सुरुमा बोलिनँ, किनभने मलाई राम्रो नेपाली बोल्न आउदैन,’ उनले डीआरसीएनसँग भनिन् । तर अरु सांसदले निरन्तर हौसला दिएपछि उनलाई विस्तारै आत्मवि�श्वास बढाई गयो र बोल्ने हिम्मत गर्न थालिन् । सभाको ३९ औं बैठकमा उनले पहिलोपटक बोलिन् । ‘मलाई थाहा थियो म अरु जितकै बोल्न सक्छु तर आत्मविश्वासको कमी र भाषाको कमजोरीलाई सहजै जित्न सकिनँ,’ उनले भनिन् । उनीजस्तै अरु महिला तथा सीमान्तकृत समुदायका सांसदले पनि संघीयता अभ्यास गर्न थालेपछि ऐतिहासिक रूपमा बहिष्करण भोगेका समुदायका मान्छेले नेतृत्व कौशल बढाउने मौका पाएको बताए ।

६.१. योजना तथा बजेट कार्यान्वयन

२०७५ जेठमा आर्थिक वर्ष सुरु हुनुअघि प्रदेश सरकारहरूले बजेट तर्जुमा गरेर संसदमार्फत पारित गरे । प्रदेश सरकारले आन्तरिक आम्दानीका स्रोतहरू पहिल्याउनुपर्ने भए पनि अहिले भने संघीय सरकारमार्फत पाएको रकम नै सुरुवाती प्रादेशिक बजेटको मुख्य स्रोत बन्यो ।^{२५} संघीय अर्थ मन्त्रालयले प्रदेश सरकारलाई बजेट तर्जुमा गर्न सघाउ पुरनेगरी प्रदेश अर्थिक कार्यविधि ऐन निर्माण गरेको थियो । प्रदेश सरकारले आधाभन्दा बढी बजेट पुँजीगत खर्चका रूपमा छुट्टद्याएका थिए तर कुनै पनि प्रदेशले आर्थिक वर्षको मध्यसम्म पनि बजेटको ठूलो अंश खर्च गर्न सकेका थिएनन् । बजेट कार्यान्वयनका संयन्त्र परिचालन गर्न आवश्यक कानून संघीय सरकारले निर्माण नगरिदिएको आरोप प्रदेश सरकारहरूले लगाए ।

प्रादेशिक मन्त्रिपरिषद् तथा प्रदेश सभाका सदस्यहरूले बजेट तर्जुमा गर्न मुख्य भूमिका निर्वाह गरे । प्रदेश सांसदले आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रलाई ध्यान दिई प्रस्ताव गरेका परियोजना सूचीको आधारमा परियोजनाको प्राथमिकता तोकिएको दाबी प्रदेश सरकारका प्रतिनिधिले गरे । भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने, कृषि क्षेत्रको संवर्द्धन गर्ने, पर्यटन र स्थानीय व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्नेतथा दिगो आर्थिक विकासका लागि गुरुयोजना बनाउनेलगायत कामलाई प्रदेश सरकारहरूले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

६.२. प्रादेशिक संस्थाहरू

संविधानले प्रदेश सरकारलाई एकल अधिकार क्षेत्र एवं साभा अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत स्रोतको उपयोग गर्नका लागि आवश्यक संस्था निर्माण, सेवा प्रवाह र विकास परियोजना कार्यान्वयन गर्ने अधिकार दिएको छ । प्रदेश सरकार प्रभावकारी ढंगले सञ्चालन गर्न आवश्यक संस्थाहरूमध्ये प्रदेश प्रहरी र प्रदेश लोक सेवा आयोग मुख्य हुन् । तर यी

^{२५} सातै प्रदेशको बजेट प्रस्तुत (२०७५ असार २), कान्तिपुर ।

(<https://www.kantipurdaily.com/business/2018/06/16/152912209081451775.html>)

दुई संस्थाको निर्माणको सहजीकरणका लागि संघीय सरकारले कानून बनाउन जरुरी थियो । सो कानून निर्माणमा ढिलाई भएको थियो । संघीय सरकारले संघीय कानून पहिले बनाउनुपर्ने तर्क गरिरहँदा प्रदेश २ ले भने प्रहरी ऐन पारित गरिसकेको थियो ।^{२६}

अन्तर प्रदेश परिषद् बैठक लगतै संघीय सरकारले अविलम्ब आवश्यक कानून पारित गर्ने र मुख्य प्रादेशिक संस्था निर्माण गर्न प्रदेश सरकारलाई पूर्ण सहयोग गर्ने आश्वासन दिएको थियो । प्रदेश सरकारले कृषि ज्ञानकेन्द्र र योजना आयोगजस्ता संस्था गठन गर्न थालेका थिए । योजना बनाउने र बजेट तर्जुमा गर्ने प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्न प्रदेशले योजना आयोगबनाएर सो आयोगका उपाध्यक्ष तथा अन्य सदस्यहरू नियुक्त गरेका थिए ।^{२७}

६. ३. कर्मचारी र पूर्वाधार

कर्मचारी अपुग हुनु सबै सरकारको साभा समस्या थियो । लगातारको गुनासो र लामो विलम्बपछि संघीय सरकारले कर्मचारी समायोजनसम्बन्धी अध्यादेश २०७५ जारी गयो । सो अध्यादेशमार्फत संघीय सरकारका कर्मचारीलाई प्रदेश एवं स्थानीय सरकारमा समायोजन गराउने बाटो खुलेको थियो । यो अध्यादेशको विषयवस्तुप्रति निजामती कर्मचारी र कर्मचारी युनियनहरूले असहमति प्रकट गरेका थिए ।

प्रदेश सरकारका मन्त्रीलगायत अन्य प्रतिनिधिले संघीय सरकारले खटाएका उच्च ओहोदाका निजामती कर्मचारीहरू प्रदेश सरकारप्रति वफादार र जवाफदेही नभएको गुनासो गरे । दिइएको जिम्मेवारीबारे बुझाइ नभएको र काम गर्ने दक्षता कम भएको गुनासो पनि उत्तिकै थियो । प्रदेश सरकारसँग कुनै परामर्श नगरी मुख्य कर्मचारीको सरुवा हुनुलाई पनि अर्को ठूलो समस्याका रूपमा औल्याइएको थियो । “संघीय सरकार एकातिर आफ्नो काम राम्रोसँग गर्न नसक्ने अयोग्य कर्मचारी पठाउँछ, अनि अर्कातिर जेजति दक्ष छन् तिनलाई फिर्ता लैजान्छ,” प्रदेश २ का एक प्रतिनिधिले भने । प्रदेश ३ का एक उप-सचिवले गुनासो गरे, “प्रक्रिया नपुऱ्याई कर्मचारीहरू प्रदेशमा खटाइएको छ । संघीय सरकारले कर्मचारीको सचि र प्राथमिकतालाई ध्यान दिएको छैन ।” प्रदेश सरकारहरूले संघीय सरकारले पठाएका कर्मचारीले प्रदेशका समस्या हल नहुने भन्दै प्रदेशले आफै आफूलाई आवश्यक कर्मचारी नियुक्त गर्ने पाउनुपर्ने तर्क गरे । संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका एक सह-सचिवले कर्मचारी समायोजनका सीमा स्वीकारै प्रदेश र स्थानीय सरकारमा कर्मचारी समायोजन सफलतापूर्वक सम्पन्न हुनसकेको भएपनि सबै आवश्यक पदहरूमा कर्मचारी पुऱ्याउन सकिँदैनथ्यो भने । यो समस्याको उचित सम्बोधन हुन कम्तीमा तीन वर्ष लाग्ने उनको अनुमान थियो ।

आवश्यक कर्मचारी नपुगेकाले मात्रै होइन, पूर्वाधारको कमी भएकाले पनि प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालन प्रभावित भएको पाइयो । प्रदेश सरकारले स्थायी राजधानी नतोकेका कारण स्थायी कार्यालयहरू बनाउन सम्भव भएन । प्रदेश ३ का एक प्रतिनिधिअनुसार हेटौडा अस्थायी राजधानी मात्र भएको र राजधानी सार्वे सम्भावना रहेकाले प्रदेश सरकारले कार्यालयको भौतिक पूर्वाधारमा लगानी गरेको थिएन । प्रदेश १ र गण्डकी प्रदेशमा संसदीय दल र विषयगत समितिका लागि आवश्यक छुट्टाछुट्टै कोठा थिएनन् । विभिन्न मन्त्रालयका कार्यालय र विभागीय कार्यालय कामचलाउ अस्थायी ठाउँमा थिए भने स्थायी संरचनाहरू निर्माणकै क्रममा थिए ।

^{२६} हेनुहोस् केस स्टडी २, ‘प्रदेश २ द्वारा प्रहरी ऐन पारित’ ।

^{२७} टेकेन्द्र देउवा । सन् २०१८ । प्रोभिन्स प्लानिङ कमिसन स्टील नट फर्म्ड । नोभेम्बर २८ ।

(<https://thehimayantimes.com/nepal/province-planning-commission-still-not-formed/>)

७. तीन सरकारबीच आपसी सम्बन्ध

७.१. संघ र प्रदेश सरकारबीच सम्बन्ध

२०७४ को पुस्देखि सुरु भएको डीआरसीएनको अध्ययनले लगातार तिनै समस्याहरू औल्याउदै आएको छ - संघीय सरकारले आवश्यक कानून तर्जुमा नगरिनु, आवश्यक कर्मचारी अपुग हुनु र योजना एवं बजेट कार्यान्वयनलाई चाहिने आधारभूत संस्थाहरू नबन्नु । प्रदेश सरकारले प्रभावकारी काम गर्न नसक्नु र जनताको दैनिक जीवनमा कुनै असर पार्न नसक्नुले संघीय संरचनाअन्तर्गत प्रदेशको सान्दर्भिकताबारे सर्वत्र चासो र सन्देह व्यक्त भए । संघीय सरकारले आवश्यक कानून तर्जुमा गर्न र प्रादेशिक स्तरमा संस्थाहरूको निर्माण गर्न उदासिनता देखाएको प्रदेश सरकारका प्रतिनिधिहरूले सार्वजनिक गुनासो व्यक्त गरे ।

महत्वपूर्ण कानून निर्माणमा ढिलाइभएको र अभ बढ्ता गुनासो अपुग कर्मचारीको समस्या हल गर्न संघीय सरकारले सहयोग नगरेकोमा थियो । प्रदेश सरकारका उच्चपदस्थ प्रतिनिधिहरूले प्रदेशका कर्मचारीको सरुवा तथा व्यवस्थापनमा संघीय सरकारले प्रदेश सरकारसँग कुनै परामर्श नगरेको बताए । मुख्य सचिवलगायत उच्चपदस्थ कर्मचारीको सरुवा गर्दा प्रदेश सरकारसँग कुनै परामर्श नगरिएका थुप्रै घटना डीआरसीएनको अध्ययनका क्रममा फेला परे । प्रदेश सरकारका प्रतिनिधिले संघीय सरकारले ‘अयोग्य तथा अनुभव नभएका’ कर्मचारी प्रदेशमा खटाएको गुनासो पनि गरे । “मुख्य मन्त्री कार्यालयमा काम गर्न यस्ता अधिकृत पठाइयो जसले कम्प्युटरमा टाइप गर्न पनि जानेको छैन,” प्रदेश २ का एक प्रतिनिधिले डीआरसीएनसँग भने । प्रदेशमा बसेर काम गर्ने संघीय सरकार एवं जिल्लाका मुख्य कर्मचारीहरू प्रदेश सरकारअन्तर्गत नल्याइएकोमा समेत उनीहरूको गुनासो थियो । “यो लगभग समानान्तर व्यवस्था जस्तो छ,” प्रदेश २ का एक मन्त्रीले गुनासो पोखे, “प्रमुख जिल्ला अधिकारी र वरिष्ठ प्रहरीउपरीक्षक हामीप्रति जवाफदेही हुँदैनन् भने हामीले सामान्य प्रशासन र सुरक्षा कसरी सञ्चालन गर्ने ?”

सबै प्रदेश सरकारले संघीय सरकारसँग उस्तै अपेक्षा राखेको भएपनि डीआरसीएनको अध्ययनअनुसार प्रदेश २ ले अरूभन्दा अग्रसर भएर आफ्ना गुनासा सार्वजनिक गरेको थियो । नेकपा नेतृत्वको संघीय सरकार विरुद्ध प्रदेशका सरकारहरूले गोप्य रूपमा एवं सार्वजनिक रूपमा समेत कडा टिप्पणी र गुनासो राखे । प्रदेश २ बाहेक अरू सबै प्रदेशमा नेकपाको सरकार छ । प्रदेश सरकारका मन्त्रीलगायत अन्य उच्चपदस्थ प्रतिनिधिहरूले डीआरसीएनसँग आफूहरू संविधानले प्रदेशलाई दिएको अधिकारबारे स्पष्ट भएको बताए । साथै, संघीय सरकारले अविलम्ब आवश्यक कानून निर्माण गर्नुपर्ने र प्रादेशिक संस्था निर्माणमा सहयोग गर्नुपर्ने, निजामती कर्मचारीको समायोजनका लागि सहजीकरण गर्नुपर्ने र संघीय एवं जिल्लागत कार्यालयलाई प्रादेशिक र स्थानीय तहमा बदल्नुपर्ने कुरामा उत्तिकै स्पष्ट भएको दाबी गरे । “संघीय सरकारले हाम्रा लागि काम गर्न बाटो खोलिदिएको छैन । कानून बनाएको छैन । आवश्यक कर्मचारी खटाएको छैन । संघीय सरकारको अकर्मण्यता नै हामी प्रभावकारी नहुनुको कारण हो,” प्रदेश ५ का एक कर्मचारीले भने । सबै प्रदेश सरकारका प्रतिनिधिले आफूहरूले संघीय सरकारसँग ‘ठूलो मुठभेड’ नचाहेको तर ‘संविधानले दिएको सबै अधिकार दाबी गर्न’ पछि नहट्ने स्पष्ट पारे ।

के स स्टडी १६: कर्मचारी समायोजन अध्यादेशसँग सम्बन्धित मुद्राहरू

२०७५ मंसिरमा संघीय संसदले कर्मचारी समायोजन अध्यादेश २०७५ पारित गयो । प्रदेश एवं स्थानीय तहमा अपुग कर्मचारी र खटाइएका कर्मचारीको व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या हल गर्दै भन्ने अपेक्षा थियो । यसअघि जारी गरिएको कर्मचारी समायोजन अध्यादेश २०७४ लाई खारेज गर्दै यो नयाँ अध्यादेश ल्याइएको थियो । पहिलेको अध्यादेशले कर्मचारीलाई आवश्यक सुविधा सुनिश्चित नगरेको भन्नै कर्मचारी र कर्मचारी संगठनहरूले विरोध गरे । कर्मचारीले माग गरेका तर अधिल्लो अध्यादेशमा नपरेका सुविधा नयाँ अध्यादेशले सुनिश्चित गरेको छ । उदाहरणका लागि राजपत्र अनुदिक्त प्रथमश्रेणीको कर्मचारीले यदि पाँच वर्षभन्दा बढी सेवा अवधि पुरा गरेको छ र माथिल्लो पदमा बढुवाको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको छ भने उसलाई राजपत्राकित अधिकृत छैटौं तहमा बढुवा गरिनेछ । प्रादेशिक तहमा लोक सेवा आयोगको गठन नहुञ्जेल संघीय सरकारलाई प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारी खटाउने अधिकार यो अध्यादेशले दिएको छ ।

प्रदेश सरकारका उच्चपदस्थ कर्मचारीहरू जस्तो मुख्य सचिव, सचिव, जिल्ला समन्वय अधिकृत र स्थानीय सरकारका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतहरू नियुक्त गर्ने, सरुवा एवं व्यवस्थापन गर्ने अधिकार संघीय सरकारले नै राखेको छ । अध्यादेशका यस्ता प्रावधानका कारण संघीय सरकारका उच्चपदस्थ कर्मचारीलाई आफूखुशी गर्ने छुट हुने तर तल्लो तहका कर्मचारीलाई भने कर्मचारी समायोजनको प्रक्रियामा सहभागी हुनैपर्ने बनाएको छ । तल्लो तहका कर्मचारी अध्यादेशको विरुद्धमा तुरन्त उत्रिए, यो विभेदकारी भएको र माथिल्लो तहका कर्मचारीको मात्रै हित गर्ने भन्नै विरोध जनाए । गत मंसिर २६ मा नेपाल कर्मचारी संगठनले १२ बुँदै असहमति सार्वजनिक गर्दै अध्यादेशमा पुनर्विचार गर्ने माग गरे । संसदमा सत्ताधारी एवं विपक्षी दलका सांसदले समेत अध्यादेशको आलोचना गरे । यसैबीच, स्थानीय र प्रदेश सरकारले पनि अध्यादेशको आलोचना गर्दै मुख्य कर्मचारीको नियन्त्रण आफूसँग हुनुपर्ने माग गरे ।

प्रदेशले खासै प्रभाव पार्न नसकेकोमा चासो व्यक्त भएको पाइयो । “संघीय सरकारले प्रदेश सरकार बलियो बनोस् भन्ने नचाहेको सांचो हो र अझै पनि सबै आफैनै नियन्त्रणमा रहोस् भन्ने चाहेको हो,” प्रदेश ३ का एक कानून तथा संविधानका विज्ञले भने, “तर संविधानले प्रदेशलाई थुप्रै अधिकारहरू सुनिश्चित गरेको छ, किन उनीहरू आफैले केही गर्न नसकेको त ?” उनले थपे “जबसम्म प्रदेशले आफैले हाँकका साथ केन्द्र सरकारसँग आवश्यक सबैकुरा मार्गदैनन्, संघीय सरकारले आफ्नो हैकम कम गर्दैन ।” प्रदेशका धेरै सरोकारवालाले प्रदेशले आफ्नो बलबुतामा धेरै काम गरेर जनताको विश्वास जित्न आवश्यक रहेको बताए । “मुख्य आश्वासनहरू पूरा गर्लान् भनेर नै मतदाताले उनीहरूलाई जिताएका हुन् । सबै दोष संघीय सरकारमा थोपरेर आफ्नो जिम्मेवारीबाट पन्छिन पाउँदैनन् उनीहरू,” प्रदेश ४ का एक नागरिक अगुवाले भने ।

७. २. संघीय र स्थानीय सरकारबीच सम्बन्ध

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले संघीय एवं स्थानीय सरकारका जिम्मेवारीबाटे स्पष्ट पारेकाले र दुई सरकारबीच संवाद हुने बाटो पनि स्पष्ट भएकाले यी दुई बीचको सम्बन्ध प्रदेशसँगको भन्दा तुलनात्मक रूपमा राम्रो रह्यो । प्रदेश बन्नुभन्दा धेरै अधिदेखि स्थानीय सरकार मौजुद थियो र केन्द्र सरकारसँग अन्तरकिया गर्दै आएको थियो । तथापि स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरू पनि संघीय सरकारप्रति आलोचनात्मक सुनिए । “संघीय सरकारले कि पर्याप्त कर्मचारी खटाउनु पच्यो, नत्र स्थायी कर्मचारी नियुक्त गर्ने अधिकार हामीलाई दिनुपच्यो,” राष्ट्रिय गाउँपालिका संघ, नेपालका एक प्रतिनिधिले भने, “संघीय सरकारलाई स्थानीय सरकारले आफै कानून बनाउन सक्छैन भन्ने लाग्छ, त्यसैले नमुना कानून पठाउँछ । तर आफ्ना लागि आफै कानून तर्जुमा नगरी कसरी स्थानीय प्रतिनिधिले क्षमता अभिवृद्धि गर्नन् त ?” कर्मचारी समायोजन अध्यादेशले कर्मचारी अपुगको गुनासोलाई सम्बोधन गरेको छ । तर प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको सरुवा एवं व्यवस्थापन संघीय सरकारले गर्ने भन्ने अध्यादेशको प्रावधान विरुद्ध भने स्थानीय सरकारका प्रतिनिधि बोलेका थिए ।

के स स्टडी १७: संघीय सरकार मातहतको जिल्लास्थित कार्यालयले शिक्षक नियुक्त गर्ने नगरपालिकाको निर्णय रोक्यो

प्युठानको स्वर्गद्वारी नगरपालिकाले नगरपालिकाभित्र पर्ने पृथ्वी नेपाल राष्ट्रिय आधारभूत विद्यालय र विद्यानन्द माध्यमिक विद्यालयका लागि आवश्यक शिक्षकको नियुक्त गर्यो । नगरपालिकाले पारित गरेको कानूनका आधारमा सो नियुक्ति गरिएको थियो । नगरपालिकाले शिक्षा नियमावली पारित गर्दै आफू मातहतको विद्यालयमा शिक्षक नियुक्ति, सरुवा र बढुवा गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको थियो । तर प्युठान शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ (जो पहिलेको जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट गठन गरिएको नयाँ संरचना हो) ले नगरपालिकालाई शिक्षक नियुक्त गर्नमा रोक लगायो । नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले भने, “विद्यालय शिक्षा स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र आइसकेकोले विद्यालयमा शिक्षक नियुक्त, सरुवा र बढुवा गर्ने पाउनुपर्छ ।” तर प्युठान शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइका प्रतिनिधिले संघीय शिक्षासम्बन्धी मौजुदा कानूनअनुसार शिक्षक नियुक्त गर्नुअघि नगरपालिकाले एकाइसँग परामर्श गर्न आवश्यक भएको बताए । “पहिले जिल्ला तहको शिक्षा कार्यालय नरहला भन्ने थियो र शिक्षक नियुक्त गर्ने सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय सरकारसँग हुन्छ भनियो । तर अब संघीय कानूनसँग नमिल्ने कुरा हो त्यो,” उनले भने ।

७.३. प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच सम्बन्ध

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको दफा १०५ ले प्रदेशको मुख्य मन्त्रीको नेतृत्वमा प्रदेश समन्वय परिषद् गठन गर्ने अधिकार प्रत्याभूत गर्दछ । यस परिषद्को गठन स्थानीय र प्रदेश सरकारबीच नीतिमा एकरूपता, योजना निर्माणमा रणनीतिक समन्वय, साभा अधिकार र प्राकृतिक स्रोतको प्रयोगको बाँडफाँटमा समन्वय गर्ने उद्देश्यले गरिएको हो । प्रदेशहरूले समन्वय परिषद् गठन गरे र कम्तीमा पहिलो बैठक गर्दै भावी बैठकका कार्यविधि निर्माण गर्ने र समन्वयका क्षेत्र पहिचान गर्ने सहमति जुटाए । तर स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूले भने प्रदेशले बजेट निर्माण वा बजेट कार्यान्वयन गर्न चाहिने नयाँ संरचना गठन गर्दा स्थानीय सरकारसँग समन्वय नगरिरहेको गुनासो गरे ।

अधिकांश स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूले उनीहरूसँग समन्वय नगर्ने प्रदेश सरकारलाई प्रतिस्पर्धी सरकारको रूपमा लिएको पाइयो । सोलुखुम्बुको एक प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले प्रदेश सरकारको जिल्लास्तरमा नयाँ ज्ञान केन्द्रतथा अनुसन्धान केन्द्र स्थापना गर्ने निर्णयको आलोचना गरे । “राजनीतिक प्रतिनिधित्वविना प्रादेशिक संरचना जिल्लास्तरमा स्थापना गरिनुको उद्देश्य के हो? प्रदेशले जिल्लास्तरमा कार्यालय स्थापना गरेर स्थानीय सरकारलाई कमजोर पार्न खोजेको देखिन्छ,” उनले तर्क गरे । नगरपालिका महासंघका एक प्रतिनिधिले पनि “प्रदेश सरकार आफ्नो अधिकार क्षेत्रबाटे स्पस्ट नभएको देखिन्छ । आफ्ना प्रदेशस्तरका विकास परियोजनामा केन्द्रित हुनुको साटो उनीहरू आफ्नो उर्जा स्थानीय विकास योजनामा राख्दैछन् जुन हाम्रो क्षेत्राधिकारभित्र पर्दछ,” भन्ने धारणा अगाडि सारे ।

८. निष्कर्ष तथा सुझाव

८.१. निष्कर्ष

नेपालमा संघीय संरचनाको कार्यान्वयन एक महत्वपूर्ण चरणमा प्रवेश गरेको छ । २०७५ पुसदेखि जारी डीआरसीएनको अध्ययनले पहिल्याएअनुसार कार्यान्वयनका प्रारम्भिक चरणमा प्रगति न्यून तर धेरै चुनौती देखिए । संविधानले तोकेअनुसार तीनै सरकारका क्षेत्राधिकारबाटे स्पष्टता स्थापना गर्नु अहिलको सबैभन्दा महत्वपूर्ण कार्य हो । संघीयस्तरमा संरचनागत कानून पारित गर्नमा ढिलासुस्ती भएकाले स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको नियमित कार्य सञ्चालन संकुचित भएको देखियो । प्रदेश सरकारहरूले आधारभूत योजना तथा बजेट कार्यान्वयन गर्नसमेत असमर्थ भए । कर्मचारी तथा पूर्वाधारको अभावले पनि स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको कार्य सञ्चालनमा नकारात्मक प्रभाव पर्यो । तीनै सरकारबीच परस्पर समन्वयको अभाव देखियो ।

संघीयता कार्यान्वयनको पहिलो वर्ष संघ र प्रदेश सरकार बीचको सम्बन्ध विश्वासको अभावका कारण जटिल रह्यो । केन्द्र सरकारले संघीयता कार्यान्वयन गर्न तत्परता तथा उत्सुकता नदेखाएको भनी प्रदेश सरकारहरूले सार्वजनिक रूपमै गुनासो पोखे । प्रदेशका धेरै गुनासापछि मात्रै प्रधानमन्त्री तथा सातै प्रदेशका मुख्यमन्त्रीबीच अन्तर प्रदेश परिषद्को प्रथम सभा २०७५ मंसिरमा ‘साभा समझदारी’ मा पुग्दै सम्पन्न भयो जसमा संघीय सरकारले प्रदेशहरूलाई आफूले तुरन्तै महत्वपूर्ण कानून निर्माण गर्ने तथा आवश्यक सहयोग गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्यो । उक्त सभा प्रदेश तथा संघीय सरकारबीच परस्पर विश्वास निर्माण गर्न महत्वपूर्ण सकारात्मक कदम भए पनि त्यहाँ व्यक्त प्रतिबद्धतालाई कत्तिको गम्भीरताका साथ लिइन्छ तथा कार्यान्वयन गरिन्छ भन्नेमा यसको प्रभावकारिता भर पर्नेछ ।

आधारभूत संरचना स्थापित भएको अनि आफ्नो कार्यक्षेत्रसम्बन्धी बुझाइ पनि स्पष्ट रहेकाले स्थानीय सरकारहरूको कार्य सञ्चालन तुलनात्मक रूपमा स्पष्ट थियो । विशेषगरी स्थानीय सरकारले आधारभूत सेवा प्रदान लगायतका क्षेत्रमा केही सकारात्मक प्रभाव पारेको देखियो । तर उनीहरूले पनि साभा क्षेत्राधिकारको अन्यौल, पूर्वाधार र कर्मचारीको अभाव र बजेट निर्माण तथा कार्यान्वयन क्षमताको अभावका कारण चुनौतीहरू सामना गर्नुपरेको थियो । स्थानीय तथा प्रदेश सरकारबीच परस्पर विश्वासको अभाव र अपर्याप्त समन्वय स्पष्टै देखिन्थ्यो भने संघीय सरकारले स्थानीय सरकारसँग उचित तथा पर्याप्त सल्लाह नगरिकनै एकतर्फी निर्णय लिने गरेकोबारे गुनासो व्यापक थियो ।

आगामी दिनमा संघीयताको कार्यान्वयनमा नयाँ चुनौतीहरू आउन सक्ने प्रारम्भिक संकेत देखा परेका छन् । तीनै सरकारले कानून पारित गर्दै आफ्ना साभा संवैधानिक अधिकारहरू कार्यान्वयन गर्न थालेपछि साभा क्षेत्राधिकारका विषयमा विवाद हुने सम्भावना देखिन्छ । तीनै सरकार बीचको सम्बन्ध परस्पर विश्वास तथा सहकार्यमा आधारित रहनेछ भन्ने सुनिश्चित गर्नमा कर्मचारीतन्त्रसहित संघीय सरकारकै भूमिका सबैभन्दा महत्वपूर्ण देखिन्छ । यसका लागि तुरन्तै आवश्यक संघीय कानून निर्माण गर्दै तथा नयाँ संरचना स्थापना गर्न सहजीकरण गर्दै राज्यशक्तिलाई स्थानीय तथा प्रदेश सरकारसम्म पुऱ्याउने दायित्वमा इमान्दार तथा सक्रिय हुनुपर्नेछ ।

८. २. सुभाव

प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको कार्य सञ्चालनबारे राष्ट्रव्यापी अध्ययनमा आधारित रहेदै डीआरसीएन विभिन्न सरोकारवालाहरूलाई निम्न सुझाव दिन्छ ।

संघीय सरकारलाई

- स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनका निम्नित आवश्यक विशेषगरी साभा क्षेत्राधिकारमा पर्ने सबै कानूनलाई बृहत् छलफल तथा विचारविमर्शमा आधारित रहेर तुरन्तै निर्माण गर्नुपर्दछ ।
- महत्वपूर्ण निर्णय लिनुअघि अन्तर प्रदेश परिषद्जस्ता नियमित सम्पर्कका माध्यम प्रयोग गर्दै र स्थानीय तथा प्रदेश सरकारसँग पर्याप्त सरसल्लाह गरेर उचित समन्वय सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।
- स्थानीय तथा प्रदेश सरकारमा व्याप्त कर्मचारी अभावको विषयलाई सम्बोधन गर्नका निम्नित कर्मचारी समायोजन तत्कालै सम्पन्न गर्नुपर्दछ र दीर्घकालीन समाधानका लागि प्रदेशस्तरमा लोकसेवा आयोग स्थापनाको लागि सहजीकरण गर्नुपर्दछ ।
- राजस्वका आधार निर्माण तथा संकलन, राजस्व बाँडफाँट र वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा स्थानीय तथा प्रदेश सरकारसँग पर्याप्त सरसल्लाह गरी उनीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

५. संघीयस्तरका विभागीय कार्यालयहरूलाई स्थानीय तथा प्रदेश सरकारमा समायोजन गर्ने प्रक्रियालाई छिटौ सम्पन्न गर्नुपर्दछ ।

प्रदेश सरकारलाई

१. स्थानीय सरकारसँग नियमित अन्तरक्रिया गर्दै वार्षिक योजना तथा बजेट निर्माण र प्रदेशस्तरका संरचनाहरूको कार्यान्वयनबारे गुनासालाई सम्बोधन गर्नुपर्दछ ।

२. एकल क्षेत्राधिकारका विषयमा आवश्यक ऐन, कानून र नियमावलीहरू निर्माण गर्नुपर्दछ । कानून निर्माण प्रक्रियामा विपक्षी दल तथा नागरिक समाजसँग बृहत् छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्नुपर्दछ ।

३. निर्वाचित जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीका लागि नियमित क्षमता विकास तथा प्रशिक्षणको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । नागरिक समाज तथा अन्य संस्थाहरूसँगको समन्वयमा दक्षताको कमी भएका क्षेत्र पहिचान गर्दै आवश्यक प्रशिक्षण कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

४. कानून, योजना निर्माण, महत्वपूर्ण निर्णय र कार्यान्वयन प्रक्रियामा समावेशी तथा सहभागितामूलक अभ्यास सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

स्थानीय सरकारलाई

१. योजना निर्माण तथा बजेट तर्जुमा समयमै सम्पन्न गर्नुपर्दछ र सामाजिक क्षेत्रको विकासमा पर्याप्त ध्यान दिनुपर्दछ ।

२. सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक परीक्षण, अनुगमन समिति तथा टोलस्तरमा योजना निर्माणजस्ता संरचनाको प्रभावकारी प्रयोग गर्दै पर्याप्त जनसहभागिता तथा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

३. योजना निर्माण, परियोजना कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकनजस्ता सबै वार्षिक कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यतालिकाको विकास गर्नुपर्दछ ।

४. परियोजनाको कार्यान्वयन उपभोक्ता समितिबाट गर्ने हो कि खुला प्रतिस्पर्धाबाट, त्यसको निर्धारण गर्न एक स्पष्ट योजना बनाउनुपर्दछ र त्यसको सशक्त अनुगमन तथा मूल्यांकनका आधार सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

५. वडास्तरका प्रतिनिधिसहित निर्वाचित जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीका लागि नियमित क्षमता विकास र प्रशिक्षणको व्यवस्था हुनुपर्दछ । नागरिक समाज र अन्य संस्थाहरूसँगको समन्वयमा दक्षताको कमी भएका क्षेत्र पहिचान गर्दै आवश्यक प्रशिक्षण कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

६. कानून, योजना निर्माण, महत्वपूर्ण निर्णय र कार्यान्वयन प्रक्रियामा समावेशी तथा सहभागितामूलक अभ्यास सुनिश्चित हुनुपर्दछ ।

७. उचित प्रक्रिया तथा विचारविमर्श अभ्यास गर्दै नागरिक समाजसँग छलफलपछि मात्रै कानून निर्माण गर्नुपर्दछ ।

नागरिक समाज तथा अन्य संस्थालाई

१. स्थानीय तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय गर्दै उनीहरूका नीति र दक्षतामा रहेका अभाव पहिचान गरी छलफलसहित उचित कार्यक्रम निर्माण गर्नुपर्दछ ।

२. स्थानीय सरकारलाई अनुगमन तथा मूल्यांकन कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न आवश्यकताअनुसार सहयोग उपलब्ध गर्नुपर्दछ ।

३. प्रशिक्षण तथा अन्य कार्यक्रमहरू नदोहोरिङ्गन् भन्ने सुनिश्चित गर्न प्रदेश र स्थानीयस्तरमा कार्यरत अन्य संस्थाबीच समन्वय गर्नुपर्दछ ।

अनुसूची १: भ्रमण गरिएका स्थानीय एकाइ

टोली	जिल्ला	स्थानीय एकाइ
विराटनगर	इलाम	सूर्योदय नगरपालिका, रोड गाउँपालिका
	भक्तपुर	विर्तामोड नगरपालिका, मेचीनगर नगरपालिका, कचनकवल गाउँपालिका
	सोलुखुम्बु	सोलुदूधकुण्ड नगरपालिका, नेचा सत्यान गाउँपालिका
	ताप्लेजुड	फुडलिङ्ड नगरपालिका, आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका
धनगढी	बाँके	कोहलपुर नगरपालिका, राप्ती सोनारी गाउँपालिका
	डोटी	दिपायल सिलगढी नगरपालिका, पूर्वीचौकी गाउँपालिका
	कैलाली	धनगढी उपमहानगरपालिका
	कञ्चनपुर	बेदकोट नगरपालिका, भीमदत्त नगरपालिका
	सुर्खेत	वीरेन्द्रनगर नगरपालिका, बराहताल गाउँपालिका
जनकपुर	चितवन	रत्ननगर नगरपालिका, इच्छाकामना गाउँपालिका
	धनुषा	हंसपुर नगरपालिका
	मकवानपुर	थाहा नगरपालिका, भीमफेदी गाउँपालिका, बागमती गाउँपालिका
	पर्सा	बहुदरमाई नगरपालिका, सखुवाप्रसौनी गाउँपालिका
	सिन्धुली	कमलामाई नगरपालिका, तीनपाटन गाउँपालिका
पोखरा	कास्की	मादी गाउँपालिका
	पर्वत	फलेबास नगरपालिका, मोदी गाउँपालिका
	प्यूठान	स्वर्गद्वारी नगरपालिका, मल्लरानी गाउँपालिका
	रोल्पा	रोल्पा नगरपालिका, रुन्टिगढी गाउँपालिका
	रुपन्देही	तिलोत्तमा नगरपालिका, मर्चवारी गाउँपालिका, ओमसतिया गाउँपालिका

अनुसूची २: डीआरसीएन अनुसन्धाता

विराटनगर टोली चिरन मानन्धर
पूनम लिम्बु

जनकपुर टोली पल्लवी पायल
सपना संजीवनी

पोखरा टोली शेखर पराजुली
जोन कार्की

धनगढी टोली इन्दु चौधरी
अंकलाल चलाउने

सन् २०१४ मा स्थापित डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर (डीआरसी) नेपाल सामाजिक र राजनीतिक विषयमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्था हो । स्थापनाकालदेखि यस संस्थाले नेपालको संकरणकालीन राजनीतिमा संविधान निर्माण प्रकृया र स्थानीय तह पुनर्संरचनाजस्ता महत्वपूर्ण विषयमा स्थलगत र वस्तुनिष्ठ अनुसन्धान गरेको छ । यस संस्थाले २०७४ सालमा सम्पन्न तीनै चरणका स्थानीय निर्वाचन, दुवै चरणका प्रादेशिक र प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचन, र राष्ट्रिय सभा निर्वाचनको राष्ट्रिय स्तरमा पर्यवेक्षण गरेको थियो । डीआरसी नेपालले निर्वाचनपश्चात् २०७४ पुस महिनादेखि संघीय संरचनामा स्थानीय सरकार र प्रदेश सरकारको कार्यान्वयनको विषयमा राष्ट्रियस्तरमा अनुसन्धान गरिरहेको छ ।

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर (डीआरसी)

कुमारीपाटी, ललितपुर

फोन: ०१-५५३७५५२

इमेल: info@democracyresource.org

वेब: www.democracyresource.org